

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Tihomir Vuk

**Obrazovni sustav u Hrvatskoj
za vrijeme Marije Terezije**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODJEL ZA POVIJEST

Tihomir Vuk

**Obrazovni sustav u Hrvatskoj
za vrijeme Marije Terezije**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Mijo Korade

Zagreb, 2017.

Sadržaj

Uvod	1
1. Razdoblje prije Marije Terezije.....	4
1.1. Državne tvorevine u kojima su živjeli Hrvati do raspada Habsburške Monarhije	4
1.2. Povijesne okolnosti u 18. stoljeću.....	7
2. Dolazak Marije Terezije na vlast.....	10
2.1. Pragmatička sankcija	10
2.2. Vladavina Marije Terezije	12
2.3. Reforme Marije Terezije	14
3. Obrazovni sustav	15
3.1. Općenito o školskim reformama	15
3.2. Osnovnoškolski i srednjoškolski sustav	18
3.2.1. Opći školski red.....	18
3.2.2. Školstvo i obrazovanje u hrvatskim zemljama prije <i>Ratio educationis</i>	20
3.2.3. Vrste škola i organizacija nastave prema <i>Općem školskom redu</i>	25
3.2.4. <i>Ratio educationis</i>	30
3.3. Visokoškolski sustav	33
3.3.1. Hrvatsko kraljevsko vijeće	33
3.3.2. Merkantilizam i kameralizam.....	35
3.3.3. Političko-kameralni studij	36
3.3.4. Kraljevska akademija znanosti	39
Zaključak	41
Literatura.....	42

Popis priloga

Prilog 1:

Podjela predmeta koji se uče u normalnim školama, str. 39. prema: Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, str. 5. – 47., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010.

Prilog 2:

Popis knjiga kojima se treba služiti pri podučavanju i učenju u njemačkim školama, str. 45., prema: Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, str. 5. – 47., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010.

Sažetak

Diplomski rad naziva *Obrazovni sustav u Hrvatskoj za vrijeme Marije Terezije* analizira školstvo i obrazovanje tijekom vladavine ove carice Habsburške Monarhije. Ona je u povijesti ostala poznata po svojim reformama u gotovo svim područjima. Njezini vladarski potezi donijeli su promjene u upravnom sustavu, vojnom aparatu, gospodarstvu, školstvu i ostalim granama političkog, društvenog i svakodnevnog života.

Ovaj rad donosi pregled i objašnjava na koje je načine Marija Terezija promijenila sustav školovanja i obrazovanja. Prikazana su tri ključna segmenta. To su osnovnoškolski, srednjoškolski i visokoškolski sustav. U radu su navedene najvažnije promjene koje je carica uvela u te razine obrazovanja. Osim toga, objašnjeno je jesu li one, i na koji način, doprinijele i poboljšale obrazovni sustav u Hrvatskoj.

Ključne riječi

Marija Terezija, Habsburška Monarhija, reforme, obrazovanje, škole, Opći školski red, Hrvatsko kraljevsko vijeće, Političko-kameralni studij, Kraljevska akademija znanosti

Summary

This thesis, under the heading *The educational system in Croatia during Maria Theresa*, analyzing schools and the education during the rule of this empress of the Habsburg Monarchy. She remained famous for its reforms in almost all areas. Its ruler moves have brought changes in the administrative system, the military apparatus, the economy, education and other fields of political, social and everyday life.

This thesis provides an overview and explains the ways in which Maria Theresa has changed the system of schools and education. There are presented three key segments. These are primary, secondary and higher education system. In the thesis are the most important changes that the empress introduced in these levels of education. Furthermore, it is explained whether they are, and in what way, contributed and improved the educational system in Croatia.

Keywords

Maria Theresa, The Habsburg Monarchy, reform, education, The general school policy, Croatian Royal Council, The Political-cameral studies, Royal Academy of Arts

Uvod

Proučavajući povijest, čovjek nailazi na vladare državnih zajednica koji su gospodarili određenim prostorom u nekom vremenskom razdoblju. Takvi istaknuti muškarci mnogima su poznati. Luj XIV., Henrik VIII., Aleksandar Veliki, Napoleon Bonaparte, Cezar, Petar Veliki, Adolf Hitler, Staljin, Franjo Josip, Ferdinand Habsburški, Džingis-kan, Haile Selasije, Ramzes II., samo su neki od vladara. Važno je istaknuti da su svi nabrojani iz različitih vremenskih razdoblja i područja, a opet ih se ljudi vrlo lako prisjete, čak i oni koji imaju osnovno znanje iz povijesti.

Međutim, nameće se pitanje što je s vladaricama, odnosno istaknutim ženama? Koliko vladarica prosječni poznavatelj povijesti može navesti, a da ne mora tražiti po internetskim tražilicama i knjigama? Odgovor na ovo pitanje zasigurno je manji broj nego kada je riječ o vladarima. Ja ću sada navesti neke: Kleopatra, Viktorija, Elizabeta I., Marija Katolička, Katarina Velika, Elizabeta Petrovna, Margaret Thatcher, Izabela I. Kastiljska, Barbara Celjska, Katarina Kotromanić, Marija Terezija. Prema tome, možemo uočiti kako su postojali i ženski vladari koji su obilježili svoja razdoblja i njihovo mjesto u povijesti nikako ne smijemo podcjenivati niti zaboraviti. U ovome radu bit će riječi upravo o vladarici koju sam zadnju naveo, Mariji Tereziji.

Metoda pisanja ovoga rada jest deskriptivna. Analizom različitog sadržaja opisat ću vladarske poteze Marije Terezije koji su doveli do promjene u školskom i obrazovnom sustavu tadašnjeg vremena. Pokušat ću ustanoviti jesu li one, i na koji način, promijenile obrazovni sustav u Hrvatskoj. Počevši s pretpostavkom da njezine školske reforme uistinu jesu doprinijele poboljšanju obrazovnog sustava, ovim radom će se to ili osporiti ili potvrditi.

Kao temu svoga diplomskoga rada odabrao sam problematiku vladarskih poteza Marije Terezije iz više razloga. Kao povjesničar, smatram da povijest između ostaloga mora služiti promicanju nacionalog identiteta i vrijednosti jednoga naroda. Uz dužno poštovanje prema ostalim narodima, kulturama i tradicijama, koje su svakako također vrijedne pažnje historiografskog istraživanja, domaća povijest ipak bi trebala biti baza za razmatranje.

S obzirom na činjenicu da je Marija Terezija bila i ugarsko-hrvatska kraljica, te je višestoljetna povezanost Hrvatske, Mađarske i Austrije direktno utjecala na zbivanja u Republici Hrvatskoj, djelovanje ove vladarice imalo je veliki značaj na zbivanja u njoj.

Drugi razlog zašto sam obarao ovu problematiku već sam naveo na početku ovoga uvoda. Kada se povijest spominje istaknutih povijesnih ličnosti, gotovo se uvijek prvo sjeti muških vladara. Ja upravo želim napraviti suprotno i pisati rad o jednoj vladarici. Moram istaknuti da osobno nisam feminist, niti je nakana ovoga rada da bude feministički, iako poštujem feminističke pokrete i tendencije. Međutim, kao što sam već napomenuo, smatram da je važno istraživati i ženske vladare i njihovo djelovanje.

Kao treći razlog htio bih objasniti zašto sam odabrao pisati upravo o Mariji Tereziji, a ne o nekoj drugoj vladarici? Naime, iako je ona živjela u drugoj polovici 18. stoljeća, i danas se, točno 300 godina poslije njezina rođenja, ona spominje kao jedna od istaknutih ličnosti u hrvatskoj povijesti. Upravo zato želim napisati zašto je ona toliko popularna i u 21. stoljeću.

I konačno, kao posljednji razlog zbog kojeg je ona predmet istraživanja ovoga rada, moram napomenuti zašto pišem o školskim i obrazovnim reformama, a ne o nekim drugim, na primjer upravnim, vojnim ili gospodarskim? Naime, smatram da se historiografska istraživanja ne bi trebala bazirati isključivo na proučavanju ratova, teritorijalnom ustroju neke zajednice, gospodarskim prilikama ili vanjskoj politici. I ostale teme zaslužuju pozornost. Odgoj i obrazovanje važan je element jednog društva, i nikako ga se ne bi smjelo zanemarivati. Poznavanjem povijesti toga područja, neki elementi mogu se iskoristiti i u aktualni sustav, i upravo zato smatram da bi svaki pojedinac trebao biti barem elementarno upoznat s time na koji se način u prošlosti odgajalo i obrazovalo.

Što se tiče strukture ovoga diplomskoga rada, njegov središnji dio podijeljen je u četiri glavna područja. U prvome od njih objašnjeno je kako se hrvatski teritorij uopće našao pod vlašću Habsburške Monarhije. Protumačena su zbivanja koja su dovela do toga. Kao što sam istaknuo, Marija Terezija vladala je upravo i prostorom Hrvatske, i zbog toga je važno protumačiti na koji se način našla pod njezinom vlašću.

Drugi dio donosi historiografske činjenice o Mariji Tereziji. Objašnjenje su okolnosti u kojima se nalazi Habsburška Monarhija u 18. stoljeću i na koji je način Marija Terezija

postala njezina carica. Istaknuti su i razmotreni njezini vladarski potezi u unutarnjoj i vanjskoj politici te na koji su način oni utjecali na zbivanja u Hrvatskoj. Osim prikaza javnog djelovanja, rad donosi i nekoliko zanimljivosti iz njezinog privatnog života.

U trećem su dijelu prikazane njezine obrazovnih reforme u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju. Objasnjeno je kako je uopće započela reforma školstva te iz kojih razloga. Istaknuto je na koji je način ona bila povezana s ostalim reformskim djelovanjem Marije Terezije. Neke od ostalih tema su organizacija škola, vrste škola, predmeti, program, nastavnici i razlike između lokacija gdje su se škole nalazile.

U zadnjem dijelu riječ je o visokoškolskom obrazovanju. Osim osnovnih i srednjih škola, Marija Terezija svojim je potezima izmijenila i taj sistem. Opisao sam najvažnije promjene koje su donesene i institucije koje su sudjelovale u tome. Protumačio sam kakvu je ulogu Hrvatsko kraljevsko vijeće odigralo u razvoju visokoškolskog obrazovanja i objasnio Političko-kameralni studij i Kraljevsku akademiju znanosti kao njegove nosioce.

Ovaj diplomski rad završava zaključkom koji rezimira odgovor na pitanje na koji su način vladarski potezi Marije Terezije promijenili cjelokupno obrazovanje u Hrvatskoj.

1. Razdoblje prije Marije Terezije

1.1. Državne tvorevine u kojima su živjeli Hrvati do raspada Habsburške Monarhije

Teritorij Republike Hrvatske tijekom povijesti nije bio unutar granica u kojima je danas. Razmatrajući prošlost, uvijek moramo imati na umu da povijesna zbivanja utječu na teritorij neke državne zajednice, društvenu strukturu, oblik vlasti, vladara, prevladavajuću ideologiju ili religijska uvjerenja. Upravo se ti segmenti odnose i na hrvatski prostor. Od 1991. godine Republika Hrvatska je „nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika nacionalnih manjina...“¹. To je definirano Božićnim ustavom 22. prosinca 1990. godine koji je donio Hrvatski sabor kao zakonodavna vlast. Međutim, prostor Republike Hrvatske prije toga bio je drugačije definiran. Tijekom povijesti na njegovom prostoru izmijenile su se mnoge državne zajednice i vladari, ali i sam prostor nije uvijek bio isti. Kako bismo razumjeli povijesne okolnosti 18. stoljeća i dolazak Marije Terezije na čelo Habsburške Monarhije, vratit ćemo se u prošlost i objasniti genezu² državnih tvorevina u kojima su živjeli Hrvati.

Ustaljeno je mišljenje da su Hrvati doselili u Dalmaciju tijekom 7. stoljeća. Ono se bazira na činjenici da su u tome razdoblju Slaveni prodrli na taj prostor. Međutim, od 9. stoljeća možemo govoriti o Hrvatima kao narodu. To potvrđuju dva dokumenta. Prvi je iz 852. godine, a naziva se Trpimirova darovnica. Ona je nastariji sačuvani spomenik hrvatskog prava zato jer se u njoj Trpimir naziva vladarom Hrvata, a svoju zemlju kraljevstvo Hrvata. Drugi dokument je iz 879. godine. Tada je papa Ivan VIII. hrvatskom knezu Branimiru napisao pismo u kojem je blagoslovio njega kao vladara i njegov narod. Možemo reći ta je to bilo svojevrsno međunarodno priznanje tadašnje hrvatske kneževine. Međutim, samostalnost hrvatskog naroda trajala je do početka 12. stoljeća. Od 1102. pa sve do spomenute 1991. godine, hrvatski narod neće imati vlastitu i samostalnu državnu tvorevinu, nego će biti pod ingerencijom³ ostalih zajednica i vladara. Objasniti ću kako se uopće to događalo, i zašto je Marija Terezija između ostaloga postala i hrvatsko-ugarska kraljica.

¹ Ustav Republike Hrvatske, I. Izvršne odredbe

² geneza – postajanje, nastanak, proces razvoja; definicija prema *Hrvatskom leksikonu*

³ ingerencija – utjecanje, upletanje, posredovanje, sudjelovanje; ovlast; definicija prema *Hrvatskom leksikonu*

Hrvati su u početku bili organizirani u kneževinu, a zatim i u kraljevinu. Te dvije zajednice bile su samostalne. Takva situacija potrajala je do 1102. godine. Tada Hrvati prvi puta gube svoju autonomiju⁴ i počinju biti povezani s drugim narodima unutar nove državne tvorevine. Tadašnji Ugari započeli su teritorijalna osvajanja pa je tako njihov kralj Koloman postao i hrvatski kralj. Neven Budak u svojoj knjizi *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* napisao je: „Svoj je prvi uspjeh u Hrvatskoj Koloman postigao oko 1098. kada je njegova vojska na putu prema Biogradu (koji je već bio u njegovoj vlasti) u kojem je trebala dočekati kraljevu vjerenicu, normansku princezu Buzilu, potukla Petrove čete i uklonila posljednjega domaćeg pretendenta na nasljeđe Trpimirovića. Kolomanu su trebale još četiri godine da odluči osobno se uputiti u Hrvatsku i uzeti krunu za kojom je težio Ladislav. (...) Godine 1102. Koloman je stigao u Hrvatsku. O tome na koji je način bio okrunjen ne znamo ništa, ali bi se moglo naslutiti da je postigao neki dogovor s istaknutim Hrvatima i potom u Biogradu obavio sličnu ceremoniju krunidbe kakvoj su bili podvrgnuti i njegovi prethodnici iz dinastije Trpimirovića.“⁵ Iz ovih riječi iščitavamo na koji je način hrvatski povjesničar Neven Budak opisao zadnje godine samostalnosti hrvatske kraljevine.

Važno je napomenuti ovaj dio gdje je napisao da se može naslutiti kako su istaknuti Hrvati i Koloman postigli nekakav dogovor. Naime, autentičnost toga dokumenta nije potvrđena, iako bi se po nekim naznakama moglo reći da uistinu jest postojao nekakav sporazum između istaknutih Hrvata toga toba i samoga Kolomana. Za taj dokument smatra se da se naziva „Pacta conventa“ i da je njime dogovoren pravni odnos između Hrvatske i Ugarske, odnosno između Hrvata i ugarskog kralja.

U svakom slučaju, Hrvatska je izgubila samostalnost i ušla u zajednicu s Ugarima. Takva tvorevina naziva se Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo. Prihvaćeno je da je status takve zajednice bio personalna unija⁶. Takav odnos snaga između Hrvatske i Ugarske održao se do 1527. godine. Tada dolazi jača sila koja će ove dvije zemlje staviti pod svoju vlast.

Habsburška Monarhija, sa svojim vladarima Habsburgovcima, bila je jedna od najmoćnijih sila u povijesti. Upravo zbog te činjenice, možemo zaključiti kako je povezivanje Hrvatsko-

⁴ autonomija – u pravnom smislu, autonomija znači pravo donošenja obvezatnih, općih pravila u određenom i užem krugu od države... , prema *Enciklopediji Leksikografski zavod Miroslav Krleža*

⁵ Budak, Neven, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 172. – 173.

⁶ personalna unija – oblik vladavine u kojem su dvije ili više neovisnih državnih jedinica ujedinjene isključivo osobom vladara; definicija prema *Enciklopediji Leksikografski zavod Miroslav Krleža*

Ugarskog Kraljevstva s njom bilo neizbježno. Kao što je hrvatsko kraljevstvo palo pod vlast Ugara, tako su više od 400 godina kasnije, Hrvati i Ugari zajedno pripali Habsburgovcima. Međutim, osim teritorijalnog osvajanja vojnim putem, Habsburgovci su se služili sofisticiranim⁷ metodama preuzimanja vlasti na određenom području. Ta dva načina su diplomatski put i ženidbene veze. Upravo je kombinacija tih dvaju segmenta otvorila put Habsburgovcima da zavladaju Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom.

Koliko je sklapanje brakova bilo važno za vladarsku elitu toga razdoblja, u svojoj je knjizi *Marija Terezija* objasnila i austrijska spisateljica Gertrud Fussenegger: „Zbog toga se dogodilo da su sudbine čitavih nacija ovisile o najintimnijim obiteljskim stvarima, o ženidbi, plodnosti, spolu, o biološkim slučajevima i psihološkim pojavama. Mozgovi vladara bavili su se više razgranjavanjem srodnika nego događajima na bojištu. Zbog toga su se pokušavali unaprijed pobrinuti za budućnost i nudili su jedni drugima već malodobnu djecu za snahe i zetove; ako je bilo moguće, zaključivali su brak s dojenčadi; čak i još nerođena djeca već su postajala zalag u igri. Igra je bila vrlo složena i dalekosežna. (...) Sklapanjem brakova mogli su se međusobno spojiti čak i najudaljeniji krajevi: neki je princ oženio kraljevu kćer i dobio, ukoliko ga je pratila sreća, čitavo kraljevstvo. U bračnom krevetu nisu bila samo dva vjenčana ljudska bića nego dva naroda: njihova materijalna dobra, njihovi organizacijski oblici, njihove vojske.“⁸ Ove riječi dočaravaju koliko je vladarima bilo važno dogovoriti brakove između njihove rodbine i potomaka.

U svakom slučaju, 1527. godine Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo palo je pod vlast Habsburške Monarhije. Ona će opstati do kraja Prvog svjetskog rata, do 1918. godine, s time da je važno naglastiti da joj je 1867. godine Austro-Ugarskom nagodbom naziv promijenjen u Austro-Ugarska Monarhija. Hrvati i Ugari cijelo to razdoblje bit će unutar te državne tvorevine. Kako bismo shvatili na koji način je Marija Terezija postala njezina carica, objasniti ćemo okolnosti i zbivanja u 18. stoljeću.

⁷ sofisticiran – istančan, tankočutan; profinjen, suptilan; definicija prema *Hrvatskom leksikonu*

⁸ Fussenegger, Gertrud, *Marija Terezija*, Alfa, Zagreb, 1980., 8.

1.2. Povijesne okolnosti u 18. stoljeću

U historiografiji je uobičajeno određene vremenske periode definirati razdobljima. Najpoznatiji je primjer Novoga vijeka za kojega se smatra da započinje Kolumbovim otkrićem Amerike 1492. godine. Međutim, ukoliko analiziramo takvu tvrdnju, u njoj ćemo uočiti više nedostataka. Sam pojam Novi vijek, uostalom kao i ostale epohe, samo su konstrukt povjesničara kako bi se lakše snalazili u proučavanju povijesnih događaja. Nadalje, što znači da je Kolumbo otkrio Ameriku? Kolumbo nije otkrio Ameriku, nego je doplovio do Bahamskog otočja koje se nalazi na području Srednje Amerike. Teritorij gdje se danas nalaze Sjedinjene Američke Države postojao je i prije njegova dolaska na taj prostor. Uostalom, danas postoje spoznaje kako Kolumbo nije prvi Europljanin koje je došao tamo, nego su to učinili Vikinzi još 500 godina prije njega. Prema tome, ustaljene povijesne pretpostavke, pa čak i predrasude, potrebno je uvijek propitivati i promišljati ih na racionalan način. To vrijedi i za 18. stoljeće. Ono matematički jest trajalo od 1700. do 1799. godine, međutim, puno je važnije što su u njemu činili ljudi koji su živjeli u tome razdoblju i kako su djelovali. Povijesne događaje prouzrokuju upravo oni. Bez njihovog djelovanja, danas, u 21. stoljeću, ne bismo proučavali što su oni tada radili. U ovome poglavlju upravo ću proanalizirati što se to zbivalo u tome razdoblju 18. stoljeća. Naglasak će biti na prostoru Habsburške Monarhije i teritoriju hrvatskih zemalja. Objasnit ću na koji je način Marija Terezija došla na vlast.

Kao što sam napomenuo na početku ovoga rada, proučavajući povijesna zbivanja, uvijek moramo imati na umu ne samo vremenski okvir koji proučavamo nego i teritorijalni. Republika Hrvatska u granicama kakve danas poznajemo, nije isto kao i hrvatske zemlje prije 200 ili 300 godina. Tijekom 18. stoljeća Hrvatska i Ugarska i dalje su u sastavu Habsburške Monarhije koja se profilirala kao jedna od najjačih državnih tvorevina na prostoru Europe. Hrvatske zemlje unutar te zajednice su Banska Hrvatska, Slavonija, u kojoj je uključen i sjeverni dio Srijema, Vojna Krajina, Dubrovačka Republika kao samostalna zajednica te Dalmacija i Istra koje su pod vlašću Mletačke Republike. Važno je naglasiti kako su Međimurje i Baranja pod upravnom vlašću Ugarske. Vlast nad svim tim hrvatskim zemljama imaju Habsburgovci. Prema tome, njihov vladar, car, ujedno je i hrvatsko-ugarski, odnosno hrvatski kralj.

Važno je napomenuti i kakve su unutarnjopolitičke i vanjskopolitičke okolnosti u kojima se nalazi Habsburška Monarhija tijekom razdoblja 18. stoljeća.

Kada razmatramo povijesna zbivanja, prvo što uočavamo su, nažalost, ratovi. Ljudi su konstantno u određenim sukobima. Nije samo 20. stoljeće, u kojima su se odvijali Prvi i Drugi svjetski rat, krvavo stoljeće. I razdoblja prije njega bila su takva. To vrijedi i za 18. stoljeće. Tijekom njega se na prostoru Europe odvijalo 7 većih ratova. To su: od 1683. do 1699. Veliki rat za oslobođenje, koji je završio Karlovačkim mirom, od 1700. do 1714. Rat za španjolsku baštinu, koji je završio Madridskim mirom, od 1714. do 1718. II. morejski rat, koji je završio Požarevačim mirom, od 1737. do 1739. Habsburška Monarhija je ratovala s Osmanlijskim Carstvom, a rat je završio Beogradskim mirom, zatim Rat za austrijsko nasljeđe, od 1740. do 1748. godine, koji je završio Aachenskim mirom, od 1756. do 1763. Sedmogodišnji rat, koji je završio Pariškim mirom i od 1788. do 1791. Dubički rat, koji je završio Svištovskim mirom. Habsburška Monarhija nije bila pošteđena ovih sukoba. U nekima je i neposredno sudjelovala. Prema tome, najvažniji vanjskopolitički čimbenik bili su upravo ratovi. I to ne samo s Osmanlijskim Carstvom, čiji je cilj bio zauzeti upravo Beč, središte Habsburške Monarhije nego i s ostalim silama tadašnjeg vremena.

Posljedice vanjskih događaja osjetile su se na unutarnjim potezima vladara. Naime, sudjelovati u ratu nije jeftino, naprotiv, skupo je, i bilo je nekako potrebno ojačati erar⁹. Rješenja za taj problem bila su merkantilizam i kameralizam. Kako bismo najjednostavnije i najrazumljivije opisali što znače ta dva pojma? To su, naime, gospodarske politike. Merkantilizam se bazira na manjem uvozu i većem izvozu, a kameralizam na povećanju poreza. Vrlo jednostavno, ukoliko je manji uvoz nego izvoz, u državnu blagajnu se slijeva više novaca. Isto tako, ako građani plaćaju veće poreze, također država ima više novaca. Tim metodama služila se i Habsburška Monarhija kako bi ojačala zbog posljedica svih tih ratova. U poglavlju gdje ću opisivati reforme Marije Terezije na području visokog obrazovanja, pobliže ću objasniti politiku kameralizma.

U razmatranju Habsburške Monarhije tijekom 18. stoljeća bitno se osvrnuti i na osobu koja je bila na čelu te zajednice, osobu vladara. Još od prapovijesnih vremena, postojala je određena struktura u društvenim odnosima. Jedan pojedinac smatran je glavnim čovjekom neke zajednice. Postoje mnogo naziva i titula za takvu osobu. To su poglavica, faraon, monarh, poput kralja, cara ili sultana, zatim diktator i tiranin, za koje se često vežu negativne konotacije, ili predsjednik u današnjim modernim državama.

⁹ erar – državna blagajna, državna imovina; definicija prema Enciklopediji *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*

Na čelu Habsburške Habsburške Monarhije bio je car. Međutim, s obzirom da je ova zajednica okupljala razne teritorije, s različitim ustrojstvima, titula car obuhvaćala je i druge nazive. Tako je u svojoj knjizi već spomenuta Gertrud Fussenegger napisala: „Marija Terezija je postala nasljednicom i time je postala: kraljicom Češke, kraljicom Ugarske, nadvojvotkinjom Austrije, vojvotkinjom Šleske, Koruške, Kranjske, Štajerske, markgroficom Moravske, u kneginju proizvedena grofica Tirola, Gorice i Gradišća, i tako dalje, to jest apsolutna gospodarica golemog carstva i velikog broja naroda: Nijemaca, Slavena, Ugara, Romana.“¹⁰ Prema tome, uočavamo kakvu je sve titulu dobila Marija Terezija kada je preuzela vlast u Habsburškoj Monarhiji. Ona je postala njezina carica, ali samim time i sve ovo što je nabrojala Gertrude u svojoj knjizi.

Za koga su smatrani europski vladari tijekom 18. stoljeća, pa tako i Marija Terezija? Ustaljeno je mišljenje da su to bili apsolutisti, a ona da je bila prosvijećeni apsolutist. Da bismo razumjeli što to znači, moramo objasniti pojmove apsolutizam i prosvjetiteljstvo. Kao što nam i sama riječ ukazuje, apsolutizam znači nešto apsolutno, potpuno. Prema tome, apsolutizam možemo definirati kao oblik vlasti u kojem vladar ima apsolutnu vlast. Danas je poznata trodioba vlasti, izvršna, zakonodavna i sudbena. Dakle, predsjednik države samo je jedan od segmenata koji u rukama imaju vlast. Kod apsolutizma to nije tako. Vladar u rukama ima sva tri oblika vlasti. S obzirom na to, možemo zaključiti da su kraljevi i carevi uistinu bili apsolutistički vladari. Što se tiče prosvjetiteljstva, pogledajmo kako su ga neki od autora definirali. U *Ilustriranoj povijesti svijeta* piše: „Prosvjetiteljstvo je pojam kojim se opisuju zamisli intelektualaca, ili mislioca, u Europi u 18. stoljeću – doba poznato i kao Doba razuma. Vodeći su mislioci prosvjetiteljstva bili skupina francuskih filozofa.“¹¹ U knjizi *Povijest 11 – Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće)* autora Enrica Cravetta piše: „Prosvjetiteljstvo odlučno izabire ovostranost. Njegov je horizont svjetovan i zemaljski. Ne više od Boga čovjeku, već od čovjeka čovjeku ili, također, od čovjeka Bogu, ali uvijek posredovanjem čovjeka, koji se već pojavljuje kao „novo središte zanimanja“ i „sjedište svih vrijednosti“, kako je otkrio Georges Gusdorf. Čovjek ima zadaću biti koristan, konkretno koristan drugima.“¹² Iz ovih citata možemo zaključiti da je prosvjetiteljstvo način promišljanja i poimanja svijeta tijekom 18. stoljeća. Čovjek je kroz povijest uvijek imao određena gledišta prema sebi, drugim ljudima i Bogu. Prosvjetiteljstvo se bazira na čovjeku i ovozemaljskome. Iz cijelog ovog

¹⁰ Fussenegger, Gertrud, *Marija Terezija*, Alfa, Zagreb, 1980., 59.

¹¹ Morris, Neil, *Ilustrirana povijest svijeta*, Leo-commerce, Rijeka, 2004., 164.

¹² Cravetto, Enrico, *Povijest 11 – Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće)*, Europapress holding, Zagreb, 2008., 381.

razmatranja, mogu konstatirati da je Marija Terezija bila vladar s osobinama prosvjećenog apsolutizma, što ću i potvrditi analizirajući njezine poteze.

Habsburška Monarhija po uređenju je bila monarhija. Uostalom, i u samom njezinom nazivu je to istaknuto. Na čelu monarhije je monarh. To je poglavica, vojvoda, knez, kralj, car, šah, emir ili sultan. U drevnom Egiptu vladar je bio faraon. Monarh na tu funkciju dolazi nasljeđem i na njoj je sve do svoje smrti. Uobičajeno je da nakon toga vlast preuzima vladarev sin prvorođenac. Taj princip naziva se načelo primogeniture¹³. Dakle, određeni monarh, naprimjer nekakav kralj vlada nekim prostorom. Nakon što on umre, kralj postaje njegov najstariji sin. Moramo objasniti što znači ovo u definiciji kako bi se time spriječilo usitnjavanje vlasništva. Naime, kada bi vlast preuzela sva kraljeva djeca, onda bi svako dijete dobilo određeni teritorij, i postalo vladarem nad njime. Na taj način kraljevina bi se teritorijalno smanjivala, odnosno usitnjavala. Upravo je zbog toga bilo važno da vlast nad cijelim teritorijem preuzme najstariji sin. Iz svih tih razloga, možemo zaključiti da je vladarima bilo jako bitno da imaju muške potomke. I to po mogućnosti više njih ukoliko jedan od tih muškaraca umre od bolesti ili u vojnom sukobu. Zato je i važan onaj citat koji sam napisao da su sudbine monarhija doslovno ovisile između ostaloga i o plodnosti vladara i njegove žene. Među najpoznatijim primjerima je Henrik VIII. kojemu je tek treća žena podarila muškog potomka.

2. Dolazak Marije Terezije na vlast

2.1. Pragmatička sankcija

Iz cijele ove priče, nameće se pitanje što ako vladar, kada umre, ipak nije ostavio muško dijete koje će ga naslijediti? Upravo je to bio slučaj i s jednim carem Habsburške Monarhije. To je bio Karlo VI. koji je vladao od 1711. do 1740. godine. S obzirom da mu je jedini sin Leopold Ivan umro niti s nepunih godinu dana, a do kraja svog života više nije dobio niti jednoga sina, već samo kćerke, bilo je potrebno odrediti tko će ga naslijediti nakon što umre. Situacija je riješena tzv. Pragmatičkom sankcijom. Što je uopće to? „Pragmatička sankcija, *sanctio pragmatica*, vladarska je isprava koju je donosio vladar, ali je taj zakon

¹³ primogenitura (srednjovj. lat. od kasnolat. *primogenitus*: prvorođeni) – načelo prema kojemu je na nasljeđivanje pozvan najstariji, prvorođeni sin (*primogenitus*) i tako redom; njim se sprječavalo usitnjavanje vlasništva. Primjenjivalo se napose za određivanje prijestolonasljednika unutar vladajućih dinastija; definicija prema *Enciklopediji Leksikografski zavod Miroslav Krleža*

trebao biti prihvaćen od Sabora povijesnih zemalja.“¹⁴ Dakle, to je nekakav važan zakon koji je donosio sam vladar, ali je ipak trebao kao takav biti prihvaćen od strane sabora kao zakonodavne vlasti. Jedna takva isprava donesena je i prihvaćena i 1712. godine. Tada je, od 9. do 13. ožujka zasjedao Hrvatski sabor i izglasao 34 zakonska članka. Sedmi članak usvojen je kao *Hrvatska pragmatička sankcija*. U knjizi *Povijest Hrvata* koja je rad skupine autora, a glavni urednici su Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, taj članak objašnjen je ovako: „Sam dokument se sastoji od tri dijela. U prvome staleži iznose razloge koji su ih potaknuli na izjavu, ističući da pristajanjem uz žensku lozu izbjegavaju građanski rat koji bi upropastio zemlju. U drugome ističu kojega su člana ženske loze Habsburgovaca voljni priznati, uvjetujući da ta osoba bude austrijske krvi i da posjeduje Austriju, Štajersku, Korušku i Kranjsku i da stoluje u Austriji. Bitno je da nema spomena Ugarske. To obrazlažu ovako: „Mi smo doduše zemlje pridružene Ugarskoj, ali joj nismo podanici. Nekada imadesmo svoje domaće, a ne ugarske kraljeve. Nije nas pak Ugrima podala nijedna sila, nijedno ropstvo, već se sami po sebi, od svoje volje, pokorismo ne kraljevstvu, nego kralju njihovu.“ Time je jasno da ne može biti jasnije izražena personalna unija između Hrvatske i Ugarske. Dok imaju istog vladara, među njima postoji savez. U trećemu dijelu potanko nabrajaju što traže od Karla VI. kao protuuslugu.“¹⁵

Iz ovoga citata možemo uočiti nekoliko segmenata koje smatram važnima u objašnjavanju povijesnih okolnosti i zbivanjama. Što to znači da „staleži pristajanjem uz žensku lozu izbjegavaju građanski rat koji bi upropastio zemlju“? Naime, najpoznatiji primjer u hrvatskoj povijesti jest građanski rat između pristaša Ferdinanda Habsburškoga i Ivana Zapolja tijekom prve polovici 16. stoljeća. On je izbio jer dio plemstva nije htio priznati Ferdinanda za svoga kralja. Upravo zato, sada staleži naglašavaju da će priznati i ženske potomke dinastije Habsburg za vladara. Drugi važan segment koji smatram da je potrebno objasniti iz ovoga citata jest odnos Hrvata i Ugara. Naime, hrvatski staleži sami ističu da su svojevrijem ušli u zajednicu s Ugarskom, ali jedino priznajući njihova kralja kao zajedničkoga vladara. Time nagašavaju da je ta zajednica ustvari personalna unija kako sam i prije u radu napisao. Zbog toga razloga, žele da Austrija, odnosno dinastija Habsburg, nastavi vladati Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom, a ne neki vladar s ugarske strane kako Ugari ne bi preuzeli dominaciju. U svakom slučaju, iz prvog dijela *Hrvatske pragmatičke sankcije* jasno je da je i

¹⁴ Valentić, Mirko, Čoralić, Lovorka, *Povijest Hrvata*, Druga knjiga, *Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 236.

¹⁵ Valentić, Mirko, Čoralić, Lovorka *Povijest Hrvata*, Druga knjiga, *Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 239.

ženskoj djeci Karla VI. otvoren put da dođu na vlast. Godinu dana kasnije, 1713. godine, i u Austriji su donijeli Pragmatičku sankciju, te je time definitivno potvrđeno da i ženska loza dinastije Habsburg ima pravo na prijestolje. Svi ti potezi, omogućili su da jedna od kćeri Karla VI. godine 1740. postane carica. To je bila upravo Marija Terezija.

2.2. Vladavina Marije Terezije

Marija Terezija, u literaturi poznata i kao Marija Terezija Austrijska, rođena je 1717. godine u Beču. Njezino puno ime je Maria Theresia Walburga Amalia Christina, a dobila ga je „prema kastiljanskoj svetici iz 16. stoljeća Teresi Sánchez de Cepeda y Ahumada“¹⁶. Carski par Karlo i Elizabeta imali su još dvije kćeri, Mariju Anu i Mariju Amaliju. Već sam spomenuo da je njihov sin Leopold Ivan, nažalost, preminuo kada je tek bio beba. Prema tome, Karlo je bio jedini mušakrac u obitelji, i upravo zbog toga ga je na prijestolju naslijedila Marija Terezija, jer je ona bila najstarija od tri kćeri.

U svojoj knjizi *Slavne povijesti ličnosti od starog do novog vijeka* povjesničar Hrvoje Gračanin ovako ju je opisao: „Općenito su je smatrali dražesnom i vrlo obzirnom djevojčicom. Nadarena za ophođenje u društvu, nerijetko je sama zabavljala dvorjane. Suvremenici se slažu da je imala lijep glas, bila je dobra dobra plesačica, a i vješto je slikala. Rado je, na veselje uglednika i članova obitelji, sudjelovala u dvorskim kazališnim predstavama. Zajedno sa sestrom Marijom Anom smjela se baviti i jednom tipično dječaćkom igrom: gađanjem u metu.“¹⁷ Iz pročitano ga možemo zaključiti da je Marija Terezija bila vedra i svestrana djevojčica. Udala se 1736. godine za Franju Stjepana. S obzirom da je on bio iz dinastije Lotaring, tada je utemeljena nova dinastija, Habsburg-Lotaring. To ponovno potvrđuje koliko je vladarima i vladaricama bilo važno za koga će se oženiti, odnosno udati. Bračni par dobio je čak 16-ero djece, jedanaest kćeri i petero sinova. Jedan od njih, Josip, bio je Marijin suvladar, a nakon njezine smrti i car Habsburške Monarhije koji je vladao od 1780. do 1790. godine kao Josip II. Zbog mnogobrojnih trudnoća i poroda, Marija Terezija dobila je na kilaži. To se može vidjeti i na kasnijim portretima s njezinim likom, za razliku od vitke djevojčice s početka priče.

Iako je Pragmatičkom sankcijom pripremljen teren za njezino preuzimanje vlasti nad Habsburškom Monarhijom, njezin otac Karlo do kraja svog života ipak se nadao da će dobiti

¹⁶ Gračanin, Hrvoje, *Slavne povijesne ličnosti od starog do novog vijeka*, Meridijani, Zagreb, 2015., 187.

¹⁷ Gračanin, Hrvoje, *Slavne povijesne ličnosti od starog do novog vijeka*, Meridijani, Zagreb, 2015., 187.-188.

sina koji će ga naslijediti. Zbog takvog načina razmišljanja, svoju kćer Mariju nije previše pripremio za vladanje. To možemo zaključiti i iz riječi koje je napisala sama Marija Terezija: „Nužno iskustvo i znanje za vladavinu nad toliko slojevitim i razdijeljenim zemljama mogla sam utoliko manje posjedovati kako mom gospodinu ocu nikada nije, iz omalovažavanja, bilo zgodno upućivati me u inozemne i tuzemne poslove niti o njima izvješćivati: tako sam u isti mah bila lišena novca, četa i savjeta“¹⁸ Unatoč tome, kasnije je izrasla u veoma kvalitetnu i moćnu vladaricu.

Marija Terezija je kroz svoje vrijeme carevanja donosila mnoge poteze u unutarnjoj i vanjskoj politici. Gledano s historiografskim odmakom, ti potezi doveli su do toga da Habsburška Monarhija tijekom njezinog razdoblja, ali i kasnije za vrijeme Josipa II., bude stabilna i jaka karika na europskoj i svjetskoj pozornici tadašnjeg vremena. Prema tome, smatram da Marija Terezija uistinu pripada među najmoćnije vladarice u povijesti, poput engleskih kraljica Viktorije i Elizabete I., egipatske Nefertiti ili ruske Katarine Velike. Sve one su u svojem periodu i prostoru gdje su bile, pružile doprinos povijesnim zbivanjima. Uostalom, zato su njihova imena u povijesti i ostala upamćena.

Nakon što je preuzela vlast, Mariju Tereziju su dočekali određeni problemi. Naime, neke zemlje nisu prihvatile Pragmatičku sankciju te samim time nju kao legitimnu vladaricu. Ubrzo je izbio vojni sukob poznat kao Rat za austrijsko nasljeđe. Trajao je od 1740. do 1748. godine. Rat je završio sklapanjem mira u dva grada, Dresdenu i Aachenu. To su tzv. Dresdenski mir i Aachenski mir. Habsburška Monarhija je izišla kao pobjednica. Međutim, Dresdenskim mirom platila je visoku cijenu. Naime, uvjet da pruski kralj Fridrich II. Veliki prizna Mariju Tereziju kao legitimnu vladaricu, Habsburška Monarhija je Pruskoj trebala predati teritorij Šleske. To je bila njezina gospodarski najrazvijenija pokrajina. Bio je to veliki ekonomski i financijski udarac za Monarhiju.

Koliko je predaja Šleske Pruskoj Mariji Tereziji teško pala, možemo pročitati i iz njezinih riječi koje je napisala u jednoj političkoj oporuci iz 1750./1751. godine: „Sve do drezdenskog mira hrabro sam djelovala, igrala na sreću i do krajnosti se koristila svojim snagama. Uz moja ranije izložena osnovna načela imala sam i jedno osobito: da se mojim nasljednim zemljama ne može dogoditi nikakva veća nesreća nego da padnu u pruske ruke... Uvidjevši da moram

¹⁸ Gračanin, Hrvoje, *Slavne povijesne ličnosti od starog do novog vijeka*, Meridijani, Zagreb, 2015., 190.

pristati na drezdovski mir, odjednom sam promijenila svoj način mišljenja. Počela sam razmišljati jedino o unutrašnjim prilikama tih zemalja kako bih poduzela potrebne mjere da te njemačke nasljedne zemlje sačuvam i zaštitim od ta dva neprijatelja: Prusa i Turaka... Nakon drezdovskog mira nastojala sam jedino da se obavijestim o položaju i snazi tih zemalja... , a one su bile u najgorem i najtežem stanju...“¹⁹

Iz ovog citata možemo puno toga objasniti i opisati o Mariji Tereziji. Ona je sve do Dresdenskog mira bila uvjerenjena u svoju snagu i djelovanje. Jedno od glavnih načela joj je bilo da njezine nasljedne zemlje ne pripadnu Pruskoj. Međutim, upravo to se dogodilo i od tada je počela shvaćati da se mora okrenuti unutarnjoj politici i prvenstveno ojačati preostale zemlje kako bi ih mogla zaštititi. Mogu zaključiti da iako joj je Dresdenski mir teško pao, to je zapravo bilo iskustvo koje ju je potaknuo da počne razmišljati na drugačiji način i da postane što kvalitetnija vladarica svoga prostora. Još više je postala svjesna da su joj glavni neprijatelji Kraljevina Pruska i Osmanlijsko Carstvo te da se mora pripremati za eventualne buduće sukobe s njima.

Drugi mir kojim je završio Rat za austrijsko nasljeđe bio je Aachenski mir. Njime su sve europske zemlje priznale Pragmatičku sankciju. Nakon ovih zbivanja, Marija Terezija je mogla nastaviti svoju vladavinu sada i kao legitimni priznata carica Habsburške Monarhije.

2.3. Reforme Marije Terezije

U proučavanju povijesti, ali i u svakodnevnom životu, čovjek često puta naiđe na riječ reforme. Taj pojam zvuči nekako stručno i pozitivno, ali rijetko tko se uopće zapita što on označava? On potječe iz latinski riječi „re“, što znači nazad, i „formatio“, što znači uspostaviti. Prema tome, reforma bi značila nešto ponovno uspostaviti. Kada čovjek kaže da je potrebno nešto reformirati, to znači da treba promijeniti postojeće temelje i učiniti nove ili te postojeće unaprijediti. Uostalom, i pojam reformacija potječe od tuda. Mogu zaključiti kako reforma u smislu upravljanja državom označava mijenjanje i unaprijeđivanje postojećeg sustava kako bi se poboljšala kvaliteta te državne zajednice.

Marija Terezija u povijesti je ostala upamćena upravo po svojim reformama. S obzirom na već spomenutu činjenicu da je Habsburška Monarhija Dresdenskim mirom ostala bez

¹⁹ Fussenegger, Gertrud, *Marija Terezija*, Alfa, Zagreb, 1980., 139.

pokrajine Šleske, a samim time i bez određenog izvora prihoda, bilo je potrebno financijski ojačati zemlju. Upravo je to bio glavni razlog zbog kojeg se Marija Terezija odlučila na reformatorske poteze. Inicijativa promjena dolazila je iz samog Beča, a nastojalo se da se tradicionalna staleška uprava zamijeni modernim upravnim aparatom. To potvrđuje tezu da je Marija Terezija bila apsolutistički vladarica. Počelo se još više oslanjati na unutarnje resurse, poreznu sposobnost stanovništva i državno gospodarstvo. Monarhija je planski poticala lokalno gospodarstvo kako bi gospodarski razvoj zemlje donio profit državnoj blagajni. Prije sam u radu istaknuo da se politika povećanog izvoza i smanjenog uvoza naziva merkantilizam, a politika povećanja poreza kameralizam. Cilj svih ovih reformi Marije Terezije bio je potisnuti tradicionalnu stalešku upravu i stvoriti stabilnu centralnu kontrolu. Sve te reforme provodile su se na različitim područjima. Najistaknutije su upravne reforme, gospodarske reforme, vojne reforme i školske reforme. U nastavku ovoga rada, kao njegov glavni dio, upravo ću objasniti reforme Marije Terezije na obrazovnom planu. Rastumačit ću osnovnoškolski, srednjoškolski i visokoškolski sustav, te na koji se način to odrazilo na školstvo u hrvatskim zemljama.

3. Obrazovni sustav

3.1. Općenito o školskim reformama

Reformske poteze Marije Terezije na obrazovnom planu možemo usporediti s njezinim reformama i u ostalim segmentima društva. Naime, razvoj školstva bio je jedan od prioriteta Habsburške Monarhije. Ono je također nastojalo biti podvrgnuto državnom nadzoru koji je dolazio iz Beča. Sve do tada prevlast u odgajanju i obrazovanju stanovništva imala je Katolička crkva. To je objašnjeno u znanstvenom članku profesorica Ivane Horbec i Vlaste Švoiger na sljedeći način: „Do druge polovice 18. stoljeća školstvo je bilo tradicionalno vezano uz crkvene institucije i crkvenu organizaciju, ne ostavljajući mnogo prostora intervenciji sekularne uprave. Osnovno školstvo temeljilo se uglavnom na inicijativama župnih svećenika, a sastojalo se od niza raznih institucija bez organizacijske povezanosti – ni međusobno, ni s višim školstvom. Više i visoko školstvo počivalo je na teološkoj i filozofskoj nastavi, kako na sveučilištima pod kontrolom isusovačkog reda, tako i na brojnim katedralnim i visokim školama. (...) Stoga se do 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji, pa i u cijeloj središnjoj Europi, ne može govoriti o postojanju učiteljske profesije, specijalizirane na odgoj

mladeži i prijenos znanja. Podučavanje je učiteljima – i privatnim i crkvenim – bilo samo dodatni posao.²⁰ Iz ovog citata možemo zaključiti kako su djecu i mlade obrazovali klerici i da nije postojao organizirani sustav školovanja. Upravo se to u drugoj polovici 18. stoljeća počelo mijenjati. Moram naglasiti kako taj proces nije pokrenula sama Marija Terezija, nego je ona samo slijedila prosvjetiteljske ideje toga vremena. Kao što sam prije u radu istaknuo, ona je bila vladar prosvjećenog asolutizma. S obzirom da je prosvjetiteljstvo više imalo svjetovni karakter nego duhovni, prosvjetiteljska misao odrazila se i na poimanje školstva. Pod utjecajem triju mislioca i njihovih djela, postepeno je dolazilo do promjena stavova prema javnome obrazovanju, a ključnu riječ su ipak imali prosvjetiteljski vladari toga vremena, a Marija Terezija bila je među njima. Mislioci koji su to pokrenuli su John Locke *Nekoliko misli o obrazovanju* (1693.), Jean Jacques Rousseau *Emile* (1762.) i Immanuel Kant *O pedagogiji* (1803.). Već iz samih naslova ovih djela vidimo da su se ona bavila problematikom pedagogije, školstva i obrazovanja. Tako je Locke u svojoj knjizi napisao: „Kaže se da red i ustrajnost čine razliku između ljudi. Ja tvrdim da onomu koji uči, ništa tako dobro ne rasvjetljuje staze i ništa mu toliko ne pomaže, ako ga u istraživanju ne vodi dobra metoda. Odgojitelj bi se dakle trebao truditi da u tome priuči svoga učenika i da ga poduči dobroj metodi, u kojoj bi mu razboritost omogućila dobru djelatnost. Neka mu pokaže, u čemu se sastoji metoda i njezine koristi.“²¹ Vidimo da se Locke nije samo zalagao za to da djeca moraju učiti, nego je smatrao da je važan i način, odnosno metoda, kojom odgojitelj uči svoga učenika.

Dva su važna segmenta koja su obilježila prosvjetiteljsko poimanje obrazovanja. Prvi je taj da je započeo proces njegove sekularizacije²². Državne vlasti sve su više imale prevlast u odnosu na crkvene institucije. Drugi segment je obrazovanje stanovništva u skladu sa interesima vladara i društvenim okolnostima. I sama Marija Terezija je 1770. godine ustvrdila da „školstvo jest i ostaje *politicum*“²³. Prema tome, ono postaje političko pitanje. To će se najviše osjetiti u visokoškolskom obrazovanju. Na toj razini učila se politika katedralizma kako bi mladi bili osposobljeni raditi kao državni činovnici. Ono što je pozitivno, Marija Terezija

²⁰ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 6.

²¹ Jakopec, Petar, *Promišljanje odgoja u Johna Lockeja*, stručni članak, Zagreb, 2014., 519.

²² sekularizacija – smanjivanje moći, utjecaja i funkcija Crkve, koje su u suvremenim društvima gotovo u potpunosti preuzele svjetovne institucije, definicija prema *Enciklopediji Leksikografski zavod Miroslav Krleža*

²³ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 11.

omogućila je obrazovanje za sve razine staleža, a ne samo za bogate kako je do tada bio slučaj. Sada je svima omogućeno da se školuju i to pod državnim nadzorom.

Osim toga, Marija Terezija nastojala je uravnotežiti i podići kvalitetu obrazovanja u svim dijelovima Monarhije. S obzirom na činjenicu da hrvatski teritorij nije bio jedinstven, Banska Hrvatska bila je pod jačim utjecajem Bečkog dvora nego ostale hrvatske zemlje. Međutim, carica je razmišljala i o tome. U sklopu svojih upravnih reformi, na civilnom je dijelu Slavonije formirala Požešku, Virovitičku i Srijemsku županiju te je na cijeli taj prostor proširila jurisdikciju Hrvatskog sabora. Iako je to tijelo imalo određenu autonomiju, na kraju je završnu riječ u odlučivanju imao Bečki dvor. To je objašnjeno u knjizi *Povijest Hrvata*: „Ipak je u novoorganiziranim slavonskim županijama Hrvatski sabor imao mnogo manji utjecaj nego u hrvatskim županijama. Naime, drugačija struktura društva, prostrana vlastelinstva uglavnom stranih posjednika, još uvijek mnogo komorskih posjeda i manjak tradicije staleškog tijela omogućili su da se u trima slavonskim županijama uspostavi kraljevska vlast u jednakom stupnju kao što je to bilo u mađarskim županijama od njihove reorganizacije 1723. Tako velike župane slavonskih županija postavlja kralj, pa su oni predstavnici kraljevske vlasti na županijskoj razini.“²⁴ Iz ovog citata možemo zaključiti da je Marija Terezija na posredan način imala utjecaj i na području hrvatskog teritorija Slavonije. Kada je pripremila teren upravnim potezima, istovremeno je mogla započeti i s obrazovnim promjenama.

Svoju reformu školstva započela je naredbama te je 1767. godine pozvala Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće, a posebno vlastelu i biskupe da se pobrinu oko boljeg odgajanja i učenja djece. Ovo tijelo bilo je zaduženo za provedbu izvršne vlasti Habsburške Monarhije na području Kraljevine Ugarske, a samim time i u hrvatskim područjima. U dijelu u kojem ću govoriti o visokoškolskom obrazovanju, bit će riječi i o Hrvatskom kraljevskom vijeću te na koji način je ono utjecalo na školstvo. Vidimo da Marija Terezija nije potpuno isključila klerike u odgajanju i obrazovanju mladog stanovništva. Tri godine kasnije, 1770. , uputila je poziv svećenstvu i zemaljskoj gospodi da sami započnu osnivati škole, a samo školstvo proglašeno je „predmetom osobite državne brige“²⁵. Zbog povijesnih zbivanja i okolnosti, 1773. godine Papa Klement XIV. donio je dekret *Dominus ac Redemptor Noster* kojim je

²⁴ Valentić, Mirko, Čoralić, Lovorka, *Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 244.

²⁵ Modrić-Blivajs, Dunja, *Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine*, izvorni znanstveni rad, Zagreb, 2007., 2.

ukinuo red Družbe Isusove. Istovremeno je sin Marije Terezije i njezin suvladar Josip II. imovinu isusovaca stavio u vlasništvo države.

Svi ovi potezi stvorili su podlogu da se počne za organiziranim i sustavnim školovanjem i obrazovanjem djece i mladih. Njihov cilj bio je podići kvalitetu odgojno-obrazovnog sustava, ali i učiniti radno sposobno i obrazovano stanovništvo koje će zadovoljavati uvjetima tadašnjih povijesnih okolnosti.

3.2. Osnovnoškolski i srednjoškolski sustav

3.2.1. Opći školski red

Značajnije promjene u osnovnom obrazovanju dogodile su se 1774. godine. Tada je donesena jedna naredba kojom se regulira osnovno školstvo na cijelom području Habsbuške Monarhije. Ona se izvorno naziva *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt-und Trivialschulen in sämmtlichen k.k. Erbländern*, odnosno u prijevodu *Opća pravila za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole u svim carskim i kraljevskim nasljednim zemljama*. Ova naredba u povijesti ostala je zapamćena kao *Opći školski red* iz 1774. godine. To je ustvari bio zakon koji je donijela sama Marija Terezija, a uređivao je osnovno školstvo na prostoru cijele Habsburške Monarhije. U nasljednim zemljama i Vojnoj krajini bio je na snazi sve do 1805. godine, a na njegovom temelju 1777. godine izrađen je i prvi zakon o uređenju školstva u Banskoj Hrvatskoj koji se naziva *Ratio Educationis*.

Sam zakon sastoji se od 24 članka. U njima Marija Terezija detaljno regulira način funkcioniranja osnovnog obrazovanja. Određuje vrste škola, organizaciju nastave, učiteljski kadar, školske zgrade, knjige i ostale segmente školstva. Ovo je prijevod nekoliko njezinih misli iz uvoda *Općeg školskog reda*: „Ja, Marija Terezija, po Božjoj milosti carica, kraljica Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Galicije, Lodomerije itd., nadvojvotkinja Austrije, vojvotkinja Burgundije, Štajerske, Koruške i Kranjske; velika kneginja Erdelja; markrofica Moravske itd. (...) dajem na znanje (...) shvatili smo da odgoj mladeži oba spola kao najvažniji temelj prave sreće naroda uistinu zahtijeva pomniji uvid. To je pitanje privuklo na sebe Našu pozornost tim više što o dobrom odgoju i vodstvu u prvim godinama sigurno ovisi cijeli kasniji način života svih ljudi i oblikovanje duha te načina razmišljanja cijelih

naroda. To se može ostvariti samo ako se dobro uređenim odgojnim i obrazovnim ustanovama rasprši tama neznanja i ako se svakome pribavi poduka primjerena njegovu staležu. Dakle, za ostvarenje toga toliko potrebnoga koliko i općekorisnoga krajnjeg cilja odredili smo da se za sve Naše njemačke nasljedne kraljevine i zemlje utvrdi ovaj sadašnji opći zemaljski školski red“²⁶ Iz ovih citata vidimo koliko je Mariji Tereziji bilo važno da se regulira sustav školovanja i obrazovanja. Ona smatra da se na taj način oblikuje duh i razmišljanje cijelih naroda. Za uređivanje školstva tvrdi da su najvažnije kvalitetno uređene odgojne i obrazovne ustanove u kojima će se podučavati djeca i mladi. Zbog svih tih razloga je i donijela *Opći školski red*.

Prije nego pređem na razmatranje samoga sadržaja *Općeg školskog reda* iz 1774. godine, vrstama škola, organizaciju nastave i ostale segmente, smatram da je važno napisati nekoliko riječi i o okolnostima donošenja ovoga zakona. Gotovo svaki značajniji propis ili dokument koji je u povijesti donesen nije nastao iznenada. On je samo logična posljedica slijeda događaja koji su mu prethodili. Ista situacija bila je i s *Općim školskim redom*. Važno je objasniti događaje i uvjete koji su doveli do njegova objavljivanja.

Europske zemlje su modernizaciju sustava obrazovanja započele u ranom novom vijeku. Tada obrazovanje postaje uvjet socijalizacije, a mogućnosti obrazovanja postaju sve brojnije. Postepeno se počinje raditi na njegovoj institucionalizaciji. Kao što sam već istaknuo, u Habsburškoj Monarhiji u odgoju i obrazovanju mladeži sudjeluje Katolička crkva. Nameće se pitanje, zašto baš ona? Naime, za to postoje dva razloga. S obzirom da država još uvijek nije imala potrebnu infrastrukturu kako bi preuzela kontrolu nad školstvom, rješenje se pokazalo u crkvenim institucijama. Drugi razlog je taj što su svećenici bili pismeni i obrazovani, i mogli su svoje znanje prenositi mladima. Čak i kasnije, kada je školstvo prešlo pod vlast države, u nekim seoskim sredinama, gdje je nedostajalo učitelja, djecu su i dalje obrazovali svećenici. Međutim, među bogatijim društvenim slojevima, više se cijenilo privatno obrazovanje. Zbog toga su imućnije obitelji plaćale privatne učitelje za svoju djecu.

Cijela ova situacija počela se mijenjati prosvjetiteljskim idejama. Autori i djela koja sam već spomenuo, uz podršku tadašnjih vladara, dovela su do toga da se postepeno krenulo sa

²⁶ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 21.- 22.

sekularizacijom obrazovnog sustava. Crkva počinje gubiti primat²⁷ nad odgojem, a sve više se priprema teren da nad njime kontrolu preuzme država. Marija Terezija nije htjela postići dominaciju nad Crkvom samo u pogledu obrazovanja, nego je nastojala preuzeti kontrolu i nad crkvenom imovinom, crkvenom administracijom i crkvenim angažmanom u društvenim institucijama. Situaciju joj je uvelike olakšao Papa Klement XIV. koji je 1773. godine ukinuo red Družbe Isusove. Kao što sam već prije napomenuo, Josip II. je imovinu isusovaca stavio u vlasništvo države. Unatoč svemu, kako bi školstvo bilo stavljeno pod državni nadzor, bilo je potrebno osnovati i organizirati institucije koje će to omogućiti. S time se započelo već 40-ih godina 18. stoljeća. Tada je osnovana centralna institucija države vlasti, Direktorij za javne i gospodarske poslove, a unutar njega je formirano Dvorsko povjerenstvo za vjerske poslove i Dvorsko školstvo povjerenstvo. Sve ove okolnosti otvorile su put *Općem školskom redu* iz 1774. godine. Još je samo bilo potrebno pronaći čovjeka koji će ga realizirati. To je bio Johann Ignaz von Felbiger.

Felbiger je živio od 1724. do 1788. godine. Bio je augustinski redovnik i reformator školstva. S obzirom da je već imao iskustva u obrazovnom djelovanju, bio je prava osoba za glavnog kreatora *Općeg školskog reda* iz 1774. godine. On je, naime, još ranije, od 1764. godine, djelujući kao opat u poljskom mjestu Saganu, reformirao tamošnji katolički učiteljski seminar i osnovao tiskaru. Prema njemu se nova obrazovna metoda počela nazivati Felbigerova metoda ili Saganova metoda. Kada je od 1774. godine počeo djelovati u Austriji, upravo je on postao začetnik *Općeg školskog reda*. Te je godine pozvan u Beč i imenovan je vrhovnim ravnateljem škola. Kao glavni zadatak dodijeljen mu je reformatorski zahvat u reformi školstva cijele Habsburške Monarhije. S obzirom na sve te okolnosti, iste je godine izradio *Opći školski red* koji je proglašen zakonskim aktom i postao baza za osnovno školstvo na teritoriju nasljednih zemalja Habsburške Monarhije.

3.2.2. Školstvo i obrazovanje u hrvatskim zemljama prije *Ratio educationis*

Nameće se pitanje, kakav su utjecaj sva ova zbivanja imala na tadašnji hrvatski prostor? *Opći školski red* bio je zakon koji se odnosio na nasljedne zemlje Habsburške Monarhije. To je bio teritorij austrijskih i čeških zemalja. Moram naglasiti kako se ovaj zakon nije odnosio i na hrvatske niti na ugarske zemlje. Naime, Hrvati i Ugari u zajedničku su

²⁷ primat – (kasnolat.) – prvenstvo, najviša čast i položaj, prednjačenje; definicija prema *Hrvatskom leksikonu*

zajednicu ušli 1102. godine, a tek su 1527. potpali pod habsburšku vlast. Hrvatski i ugarski teritorij smatrao se kao Zemlje Krune svetog Stjepana. Iako je ušao u zajednicu s Habsburgovcima, on se nije smatrao austrijskim nasljednim zemljama. Prema tome, „Opći školski red“ nije se odnosio na hrvatski i ugarski teritorij. Međutim, to ne znači da se i na tom prostoru nije nastojalo organizirati obrazovni sustav.

Izvještaj o stanju školstva u Hrvatskoj tijekom povijesti, pa tako i za vrijeme Marije Terezije, najdetaljnije donosi pedagog Antun Cuvaj u svojoj knjizi *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. U njoj je Cuvaj izložio građu o hrvatskom školstvu, obrazovanju i pedagogiji. Jedan dio odnosi se i na razdoblje Marije Terezije. Tako je napisano: „Kao brižna majka svojih naroda zauzimala se ona živo za prosvjetu puka znajući da je prosvjeta temelj sreći naroda.“²⁸ Iz ovoga citata možemo zaključiti ono što sam i prije spomenuo kako je Marija Terezija uviđala važnost obrazovanja stanovništva. Međutim, prije njezinih reformatorskih poteza na obrazovnom planu, stanje u školstvu bilo je loše. To potvrđuje i ovaj citat: „Kad se god. 1770. htjelo pristupiti k popravku pučkoga školstva, osjećala se potreba, uvjeriti se vjerodostojnim podacima o broju školskih polazajnika. U tu je svrhu odabran glavni i prijestolni grad Beč, gdje je određen popis sve djece sposobne za polaz škole u dobi 7. – 12. godine, te koja od njih školu zaista polaze. Ovim je puku dokazano, da je od 19 314 djece polazilo škole samo 4 665 djece (...) Još je gore bilo u krunovinama na jugu. U cijelom primorju nije bilo seoskih škola, a na uređenje istih nije se moglo ni misliti, kad se je materinji, ilirski jezik, drukčije govorio u Trstu, a drukčije na Rijeci i u Bakru.“²⁹ Vidimo da je u samom glavnom gradu Habsburške Monarhije Beču školu polazilo manje od 25 % djece. Još je lošija situacija bila u ostalim zemljama. Prepreka je bio i jezik koji se različito govorio. To su bili dodatni razlozi zbog kojih je obrazovni sustav bilo potrebno dovesti u red.

U hrvatskim zemljama već je 1741. godine po nalogu zagrebačkog biskupa Jurja Branjuga opat Stjepan Pucz počeo obavljati kanoničku vizitu. Iz njegovih izvještaja vidimo podatke o školstvu. Pucz je detaljno opisao koje mjesto ima učitelja, a koje nema, te kakvi su odnosi u

²⁸ Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak I., od najstarijih vremena do godine 1780., Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910., 366.

²⁹ Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak I., od najstarijih vremena do godine 1780., Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910., 372.

svakom mjestu. Sama Marija Terezija se već od 60-ih godina 18. stoljeća počela brinuti za školstvo u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Prema zaključcima Hrvatskog sabora iz 1764. godine, zatražila je informacije o stanju školstva u Varaždinu, a iduće se godine počela raspitivati o školskim zgradama u Virovitičkoj županiji. Iz toga vidimo da joj je bilo stalo do stanja u školama i na prostoru hrvatskih zemalja. Kada je 1767. osnovano Hrvatsko kraljevsko vijeće, o kojemu će biti više riječi u odlomku o visokoškolskom sustavu, počela je organizirana i institucionalizirana briga o školstvu na hrvatskom prostoru. Marija Terezija od predstavnika županija tražila je podatke o „humanističkim školama na njihovom području, broju učenika, smještaju, raspoloživim učiteljima, zakladama i fondovima, kao i mišljenje o mogućnostima osnutka novih škola.“³⁰ Te podatke je i dobivala, a u njima se često naglašavalo kako je nedovoljan broj kako škola, tako i učitelja. Tako Cuvaj piše: „Županije su izvješćivale o žalosnom i nikakvom stanju škola. Za primjer uzimljemo Križevačku županiju, gdje su u latinštini poučavali Pavlini u Križevcima, a u Koprivnici bila je jedina takozvana trivijalna ili normalna škola.“³¹ Marija Terezija poticala je vlastelina da osnivaju pučke škole. Kraljica je zagrebačkom biskupu Josipu Galjufu preko Kraljevskog namjesničkog vijeća uputila naputke o obrazovanju mladeži u pučkim školama. Htjela je da se nauče čitati, pisati i računati. Biskup je sve to uspio ostvariti. U užoj Hrvatskoj 1774. godine djelovalo je 17 pučkih škola. To su kaptolska pučka škola u Zagrebu, Samoboru, Selima, Sisku, Velikoj Gorici, Martinskoj vesi, Sv. Ivanu Zelini, u Bistrici, Sv. Martinu pod Okićem, Varaždinskim Toplicama, Vrbovcu, Virovitici, Pakracu, Pleternici, Kutjevu, Sesvetama kod Požege i u Kaptolu. Pučke su škole bile povezane s lokalnom župom na čelu sa župnikom koji je vodio tu zajednicu.

Opći popis škola proveden je 1770. godine. Prema Cuvaju, segmenti su bili: „1. mjesto; 2. kakvih ima škola i s koliko razreda; 3. učitelj; 4. njegov stalež; 5. učevne knjige; 6. plaće i razni dohoci učiteljevi; 7. zaklada za izdržavanje škole i učitelja; 8. broj školske mladeži; 9. knjižnica; 10. bilješka, koja se odnosi na koju od navedenih tačaka“³² Vidimo kako je Mariji Tereziji prije donošenja dokumenta kojima će urediti školstvo najprije bilo važno utvrditi

³⁰ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 15.

³¹ Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak I., od najstarijih vremena do godine 1780., Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910., 371. – 372.

³² Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak I., od najstarijih vremena do godine 1780., Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910., 374.

stanje u njemu. Prema tome popisu u Zagrebačkoj biskupiji škole su bile u Pakracu, Pleternici, Ruševu, Kaptolu, Cerniku, Brestovcu, Mitrovici, Kutjevu i Sesvetama. Srijemski biskup Ivan Paxy 1771. godine ovlašten je za brigu o nižem školstvu u Banskoj Hrvatskoj.

Osim osnovnih, vodila se briga i o srednjim školama. Kada je 1773. godine ukinut red Družbe Isusove, Marija Terezija predvidjela je da bi moglo doći do nestašice učiteljskog kadra pa je zato počela pozivati ostale svećeničke redove da se pripreme za učiteljsko zvanje. To joj je i uspijevalo. Međutim, važno je napomenuti kako su i prije osim isusovaca ostali redovi sudjelovali u obrazovanju stanovništva. Počela se mijenjati i upravna struktura Habsburške Monarhije, a to je utjecalo i na dio hrvatskih zemalja. „U ovo vrijeme pada i previšnja naredba, kojom je čitava Ugarska razdijeljena na 6 okružja, a sedmi sačinjavaše Hrvatska i Slavonija. U svakom okružju imaše postojati ili akademija ili barem jedna glavna gimnazija (archigymnazium), svakomu okružju predstojaše okružni ravnatelj (superior provincialis director), a pojedinim zavodima mjesni ravnatelji. Okružni ravnatelji bijahu podčinjeni vrhovnomu ravnatelju, koji bijaše i predstojnik sveučilišta zaonda u Trnavi, no koje je u ovo vrijeme u Budim premješteno. Prema toj naredbi za okružje hrvatsko bude imenovan okružnim ravnateljem, kako to naprvo spomenusmo, Nikola Škrlec, predstojnik kraljevskoga vijeća.“³³ Ovaj citat ponovno potvrđuje hijerarhijsku strukturu obrazovnog sustava. Iako je svaki okrug imao barem jednu gimnaziju, sve je bilo podvrgnuto nadzoru viših tijela.

Hrvatsko kraljevsko vijeće je Mariji Tereziji slalo godišnja izvješća o radu gimnazija. U tim izvješćima isticao se pedagoški rad profesora, način predavanja i sadržaj, broj učenika i njihov napredak te korišteni udžbenici. Na prostoru Hrvatske djelovalo je šest gimnazija i isusovački kolegiji u Zagrebu, Varaždinu i Požegi. Važno je napomenuti da raspuštanjem isusovačkih kolegija u Zagrebu i Varaždinu, nisu raspuštena i njihova sjemeništa. Ona su i dalje postojala pod prijašnjom upravom. Gimnazije koje su djelovale bile su Zagrebačka gimnazija, Riječka gimnazija, Križevačka gimnazija, Varaždinska gimnazija, Požeška gimnazija i Osječka gimnazija. Ukinućem isusovačkog reda Zagrebačka gimnazija pripojena je Zagrebačkoj akademiji znanosti, a Riječku gimnaziju preuzeo je mjesni kanonik Tomo Martin Perij. U Križevačkoj gimnaziji djelovali su pavlini. Njih je 1664. godine doveo hrvatski protonotar Ivan Zakmardi uz uvjet da u Križevcima otvore nižu gimnaziju. Oni su tamo djelovali sve do

³³ Cuvaj, Antun, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak I., od najstarijih vremena do godine 1780., Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910., 467.

1787. godine kada je njihov je ukinut njihov samostan. Pavlini su također djelovali i u Varaždinskoj gimnaziji. U Požeškoj gimnaziji u početku su djelovali isusovci, a zatim pavlini. U Osječkoj gimnaziji bili su isusovci. Iz svega ovoga vidimo da su isusovci i pavlini odigrali značajnu ulogu u srednjoškolskom obrazovanju.

S obzirom na specifičan status Vojne Krajine, na taj prostor odnosio se *Opći školski red* iz 1774. godine. Međutim, i prije njegova donošenja, školstvo Krajine nije zanemarivano. Kao i na ostalim prostorima, i tamo su glavnu riječ imali svećenici i crkveni redovi. „Tako su na primjer isusovci držali škole u Petrovaradinu, franjevci u Slavonskom Brodu, a pijaristi u Bjelovaru i Karlovcu, no one su djelovale pod kontrolom pukovnijskih vlasti i Dvorskoga ratnog vijeća.³⁴ Nakon reorganizacije Vojne Krajine, počeo se snažnije poticati i osnutak škola. One su uglavnom bile njemačke škole u kojima se „učio njemački i narodni jezik, pisanje, računanje, vjeronauk i vojne službe, ali su se postupno uvodila i druga korisna znanja, kao što su to, na primjer, bili obrti i gospodarska obuka.“³⁵ Koliko je obrazovanje smatrano važnim pokazuje i jedan natpis na školi u Mitrovici koji je glasio: „Komm' ohne Scheu herein Jugend! Lass' dich belehren. Hier lehrnst du Gott und Kaiser ehren und gut und glücklich sein!“³⁶, odnosno u prijevodu: „Mladeži, uđi bez bojazni, prepusti se poduci. Ovdje ćeš učiti poštovati Boga i cara te biti dobar i sretan!“

Na području Vojne krajine *Općim školskim redom* uvedena je organizacija normalnih i glavnih škola te podučavanje po propisanoj metodi. U generalatima su formirana školska povjerenstva sa sjedištima u Bjelovaru, Petrovaradinu, Petrinji i Karlovcu. Za nadgledanje situacije u školstvu bili su zaduženi stožerni časnici, a o svemu je bilo obavješteno Dvorsko ratno vijeće u Beču.

Kada razmatramo školstvo i obrazovanje na području Istre i Dalmacije, moramo imati na umu kako ono nije bilo pod nadležnošću Habsburške Monarhije, a samim time niti Marije Terezije. Naime, vlast nad tim prostorom imala je Mletačka Republika, a nakon njezina ukinuća, teritorij Istre i Dalmacije došao je pod francusku vlast. Obrazovne reforme Marije Terezije ne

³⁴ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 14.

³⁵ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 14.

³⁶ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 14.

odnose se niti na Dubrovačku Republiku s obzirom na činjenicu da je ona bila samostalna državna tvorevina.

Iz svega ovoga mogu zaključiti da je Marija Terezija vodila brigu za obrazovanje ne samo u austrijskim nasljednim zemljama, nego i na hrvatskom prostoru. Na temelju *Općeg školskog reda* iz 1774. godine, donesen je *Ratio Educationis* 1777. godine kojim je uređeno školstvo i obrazovanje u hrvatskim i ugarskim zemljama.

3.2.3. Vrste škola i organizacija nastave prema *Općem školskom redu*

Kao što sam već napisao, *Opći školski red* sastojao se od 24 članka. U njima je Marija Terezija organizirala cjelokupnu nastavu i organizaciju rada. U ovom dijelu proanalizirat ću prijevod izvornog dokumenta i prikazati njegove najvažnije segmente.

Već u prvome članku Marija Terezija ističe potrebu imenovanja školskog povjerenstva u svakoj pokrajini nasljednih zemalja Habsburške Monarhije. To objašnjava na način da se postigne red u cjelokupnom školstvu. Zadaća tih povjerenstva bila je uvođenje njemačkih škola po cijeloj zemlji i briga o školskim poslovima. Osnovane su tri vrste škola. Normalne škole, glavne škole i opće ili trivijalne škole. Ovo je opis svake od njih: „Normalnim školama nazivaju se samo one škole koje služe kao smjernice svim ostalim školama u pokrajini. Stoga se u svakoj pokrajini treba urediti samo jedna jedina normalna škola, i to u sjedištu školskog povjerenstva, prema kojoj se trebaju ravnati sve ostale škole u zemlji. (...) Njemačke glavne škole uredit će se u većim gradovima, ali i u samostanima, gdje za to postoji mogućnost, a treba ih tako razmjestiti da u svakom dijelu, okrugu ili kotaru zemlje postoji barem jedna takva glavna škola. Napokon, opće njemačke ili trivijalne škole trebaju biti u svim manjim gradovima i trgovištima te na selu, barem u svim mjestima gdje se nalaze župne crkve ili od njih udaljene područne crkve.“³⁷ Iz ovog citata možemo zaključiti nekoliko bitnih elemenata. Vidimo kako je Mariji Tereziji bilo važno osnovati škole prema kojima će se ravnati sve ostale. I to je jedan od pokazatelja njezine centralističke politike. Također, nastojala je da se u svakom dijelu Habsburške Monarhije osnuje barem jedna glavna škola. Isto tako, razmišljala

³⁷ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 23.

je i o tome da se u manjim gradovima i selima u blizini crkava osnuju škole. Prema tome, bitan joj je bio ravnomjeren razvitak svih dijelova zemlje.

Važno je naglasiti kako carica nije bila za potpuno uvođenje novih škola niti postavljanje novog nastavnog kadra. Ona je htjela postojeće škole obnoviti, a učitelje zadržati: „Pravo držanja škole i podučavanja mladeži i dalje ostaje svima onima duhovnog ili svjetovnog staleža, muškog i ženskog roda, koji su dosad posjedovali to pravo.“³⁸ Vidimo da su učitelji mogli biti i muškarci i žene, kao i svjetovnjaci i klerici. Međutim, bilo joj je važno da svi oni slušaju zahtjeve novoosnovanih školskih povjerenstava.

U četvrtom članku *Općeg školskog reda* detaljno je opisano kakve moraju biti školske zgrade i učionice: „Prigodom izgradnje takvih učionica potrebno je obazirati se ne samo na potreban prostor za dovoljnu količinu svjetla, kao i na prostorno mjesto za održavanje ispita u glavnim ili većim školama, već je potrebno brinuti i o tome da je škola opskrbljena klupama, stolovima, školskom pločom, tintarnicama i drugom potrebnom opremom kao i zatvorenim ormarom za čuvanje knjiga.“³⁹ Bilo je dakle važno da su učionice adekvatne za rad i da su opskrbljene potrebnom opremom. Peti, šesti, sedmi i osmi članak *Općeg školskog reda* iz 1774. godine sadrže same načine podučavanja učenika. Tako su naslovi tih članaka sljedeći: *Što se treba učiti u svakoj od tri vrste škola*, *Tko treba podučavati*, *Iz kakvih knjiga treba poučavati* i *Kako podučavati*.

Ovo je jedan od priloga iz *Općeg školskog reda* koji prikazuje popis predmeta koji su su poučavali u normalnim školama:

³⁸ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 24.

³⁹ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 25.

Podjela predmeta koji se uče u normalnim školama

Slovkanje	tjedno 11 sati
Čitanje	tjedno 11 sati
Pisanje	tjedno 16 sati
Pravopis	tjedno 6 sati
Računanje	tjedno 11 sati
Latinski jezik	tjedno 6 sati
Prirodopis ili vođenje kućanstva	tjedno 6 sati
Zemljopis i povijest	tjedno 6 sati
Crtanje	tjedno 6 sati
Njemačka gramatika i stil pisanja pisama ili vježbanje u pisanim sastavcima	tjedno 5 sati
Geometrija ili mehanika	tjedno 5 sati
Kateheza u najnižem razredu	tjedno 1 sat
Kateheza u srednjem razredu	tjedno 1 sat
Kateheza u višem razredu	tjedno 1 sat
Biblijska vjerska povijest	tjedno 1 sat
Etika	tjedno 1 sat
Tumačenje poslanica	tjedno 2 sata
Tumačenje Evanđelja	tjedno 2 sata
Uvodna lekcija uz sadržaj druge čitanke	tjedno 1 sat
Pravila pristojnosti	tjedno 1 sat
Ravnatelj podučava buduće učitelje	tjedno 11 sati

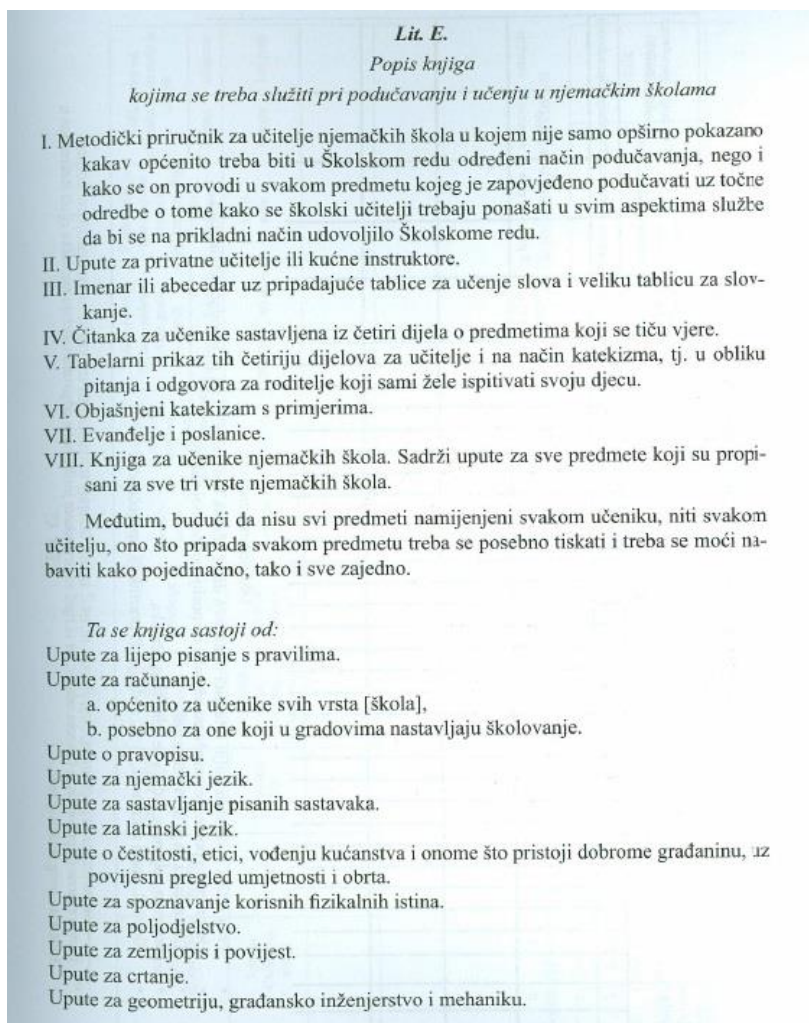
Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 39.

Ako promotrimo ovaj popis predmeta, možemo zaključiti nekoliko elemenata. Najvažnije područje podučavanja bilo je opismenjavanje stanovništva. Tome su služili predmeti Slovkanje, Čitanje, Pisanje, Pravopis, Računanje, Latinski jezik i Njemačka gramatika. Vidimo da je Mariji Tereziji bilo važno da se stanovnici Monarhije služe njemačkim jezikom što ponovno potvrđuje njezine centralističke ideje. Drugi segment su predmeti poput Zemljopisa i Povijesti, Geometrije ili mehanike, ali i kućanskih poslova. S obzirom na veći broj predmeta koji su povezani s religijskim učenjem, Kateheza u najnižem razredu, Kateheza u srednjem razredu, Kateheza u višem razredu, Biblijska vjerska povijest, Etika, Tumačenje poslanica i Tumačenje Evanđelja, mogu zaključiti kako je carici bio važan katolički nauk, iako sam prije istaknuo da je crkvenu prevlast u obrazovanju nastojala zamijeniti državnom. Kao posljedni segment iz popisa ovih predmeta primjećujem da je čak 11 sati tjedno ravnatelj podučavao buduće učitelje. To mogu objasniti na način da Mariji Tereziji nije bilo stalo samo obrazovati mlade ljude, nego ih i pripremiti da neki od njih i sami postanu nastavnici.

U šestom članku naziva *Tko treba podučavati* istaknuto je sljedeće: „Podučavanje vjeronauka u svim školama ostaje prepušteno svećenicima. (...) Ostale predmete mogu predavati i

svećenici i svjetovnjaci, ako su i jedni i drugi pokazali dovoljno znanje na za to određenim ispitima.“⁴⁰ Bilo je dakle važno da nastavni kadar bude stručno osposobljen na način da nastavnici dokažu svoje znanje na ispitima.

Sedmi članak, zajedno s priloženim popisom E, donosi točno određene knjige kojima se učenici, ali i nastavnici moraju služiti tijekom nastave. Ovo je taj popis:

Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 45.

I konačno, u osmome članku *Kako podučavati* istaknuto je sljedeće: „Sve učenike jednoga razreda svaki učitelj treba podučavati zajedno, a osobito treba ispravno koristiti zajedničko čitanje, treba se služiti tablicama, a kod manjih predmeta, sukladno propisima, potrebno je koristiti slovnu metodu. (...) U nastavi se ne mora samo gledati na pamćenje, niti pretjerano

⁴⁰ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 27.

mučiti mladež s učenjem naizust, nego treba razbistriti razum iste, sve joj razjasniti i dati upute kako da se pravilno i potpuno izrazi o naučenome.“⁴¹ Smatram da je ovaj drugi dio citata vrlo važno. Vidimo da je još Marija Terezija shvatila da je od učenja napamet važnije učenike naučiti razmišljati i iskazivati svoje mišljenje o naučenome.

U ostalim člancima *Općeg školskog reda* Marija Terezija donosi niz drugih odredbi o uređenju školstva. Neke od njih su: *Kako urediti razrede*, *Kada treba početi nastava u školama*, *Tko treba biti obvezan u pohađanju nastave*, *Kako treba voditi kataloge o marljivosti i o napretku u učenju*, *O imenovanju glavnih nadglednika* i *O školskim ispitima i nagradama*. Iz svih tih odredbi možemo zaključiti kako je carica dosta temeljito razmišljala o organizaciji obrazovanja. Posebno bih izdvojio ovaj članak koji govori o tome tko je sve obvezan pohađati školu. Ovo je jedan njegov dio: „Djeca obaju spolova, čiji roditelji ili skrbnici u gradovima nemaju želju ili dovoljno imetka za držanje vlastitih kućnih učitelja, bez iznimke pripadaju u školu i to čim su ušli u šestu godinu. Od tada pa do potpunog svladavanja predmeta koji su potrebni za njihov budući stalež i način života moraju pohađati njemačke škole, što će teško moći temeljito ostvariti prije dvanaeste godine svoga života, ako su započeli u šestoj godini ili nakon šeste godine. Stoga bismo rado vidjeli da roditelji svoju djecu daju u njemačke škole barem tijekom šest ili sedam godina. Oni mogu škole pohađati i dulje prema želji ili potrebi.“⁴² Iz ovoga vidimo da su i muška i ženska djeca bila obvezna pohađati školu od svoje šeste godine života najmanje idućih šest ili sedam godina. Nadalje, bilo je važno da pohađaju njemačke škole. Osim toga, trebali su se dobiti temelji za nastavak školovanja i svoja buduća zvanja.

Na kraju ovoga razmatranja mogu zaključiti kako je *Opći školski red* iz 1774. godine i njegova 24 članka zajedno s popratnim priložima uistinu bio temelj za školstvo i obrazovanje u Habsburškoj Monarhiji. Marija Terezija zajedno je sa svojim stručnjacima, a posebno Felbigerom, učinila veliki posao na tome području. S obzirom da se ovaj zakon nije odnosio na hrvatske i ugarske zemlje, bilo je potrebno donijeti dokument koji će se bazirati i na ta područja. To je i napravljeno, a u idućem poglavlju opisat ću upravo taj segment.

⁴¹ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 28.

⁴² Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 29.

3.2.4. *Ratio educationis*

Zemlje Krune svetog Stjepana naziv je za teritorij Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Ugarske koje su se 1102. godine ujedinile u zajednicu personalne unije. Iako su 1527. godine Hrvatska i Ugarska ušle pod teritorij Habsburške Monarhije, one nisu smatrane austrijskim nasljednim zemljama. Zbog te činjenice, na njih se nije odnosio niti *Opći školski red* iz 1774. godine kojim je Marija Terezija u tim zemljama uredila obrazovni sustav. Upravo zato bilo je potrebno donijeti još jedan zakon koji će se odnositi na hrvatske i ugarske zemlje.

Na to se nije trebalo dugo čekati. Već dvije godine nakon *Općeg školskog reda*, 1776. započele su pripreme upravnih struktura koji će ga realizirati. Marija Terezija je te godine Hrvaskom kraljevskom vijeću poslala mandat o uređenju školske uprave u Banskoj Hrvatskoj. Profesorice Horbec i Švoger u svojem su članku ovako opisale taj mandat: „Tim je mandatom određen osnutak zagrebačkog okružja s kraljevskim ravnateljem školskih poslova na čelu (imenovan je Nikola Škrlec Lomnički) i osnutak povjerenstva za pitanja studija i škola u okviru Vijeća koje će razmatrati sve političke i ekonomske predmete vezane uz školstvo. Zadatak je povjerenstva bio brinuti da se ravnatelj školstva upozna sa svim kraljičinih odredbama i predlagati sve intervencije korisne za boljitak obrazovanja. Od tada će ravnatelj po kraljevskom autoritetu upravljati sveukupnim poslovima studija i škola i bit će zadužen za provedbu odredbi.“⁴³ Vidimo kako je carici bilo važno osnivanje povjerenstava koje će nadgledati školstvom, ali pod njezinim uputama.

Godine 1777. konačno je donesen i dokument kojim se uređuje školstvo u istočnom dijelu Habsburške Monarhije, a samim time i hrvatskim zemljama. Taj dokument naziva se *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, odnosno u prijevodu *Opći školski i obrazovni sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene zemlje*. U literaturi je poznatiji pod skraćenim nazivom *Ratio educationis*. Ovaj zakon temeljio se na *Općem školskom redu* iz 1774. godine i pratio je njegove glavne postavke. Kao što mu i sam naziv ističe, odnosio se na Kraljevinu Ugarsku i sve zemlje koje su joj se pridružile, pa stoga i na hrvatske zemlje. Njime su uređene sve tri razine obrazovanja, osnovno, srednje i visokoškolsko.

⁴³ Horbec, Ivana, Švoger, Ivana, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 16.

Marija Terezija *Ratio educationis* potvrdila je 22. kolovoza 1777. u Beču. To je ustvari bila školska osnova koja se odnosila na Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju. Sadržavala je tri dijela. „Prvi dio govori o upravi škole i njezinim gospodarskim odnosima, drugi o različitim vrstama škola i o 'naukovnoj građi', a treći dio o disciplinskoj strani školstva“⁴⁴

Prema *Ratio educationis* postojala je određena hijerarhija kojim je organiziran sveukupan sustav. Na samom čelu bila mu je carica Marija Terezija. Ona je njime upravljala preko Ugarskog namjesničkog vijeća i Hrvatskog kraljevskog vijeća kao tijelima izvršne vlasti na tim prostorima. U objema institucijama imenovano je školsko povjerenstvo koje je barem jednom tjedno održavalo sjednice i raspravljalo o školskim i ekonomskim pitanjima. Svoja je mišljenja preko vijeća podnosilo carici. Na hrvatskom prostoru njezine je odredbe Hrvatsko kraljevsko vijeće prosljeđivalo kraljevskom ravnatelju školstva, a predlagalo je izbor učitelja, nadziralo školski fond te redovito obavještavalo Bečki dvor o stanju školstva. Teritorij je podijeljen na školska okružja. Za prostor Banske Hrvatske osnovano je zagrebačko okružje. „Na čelo svakog okružja postavljen je vrhovni ravnatelj škola koji je odgovarao političkoj upravi i brinuo se da se za upravitelje škola postave sposobni ljudi i da se vrše propisi. Imenovani su i kraljevski školski nadzornici za pučke narodne škole, s obzirom da su one, prema *Ratio educationis*, zasluživale osobitu pažnju zbog temeljnog obrazovanja mladeži. Nadzornici su se brinuli za postavljanje učitelja i redovito obilazili škole.“⁴⁵ Iz svega ovoga mogu zaključiti kako je cjelokupno školstvo i obrazovanje na području ugarskih i hrvatskih zemalja bilo temeljito organizirano. Postojali su mnoga tijela koja su sve nadzirala, a glavnu riječ imala je vladarica.

Kao što sam već napomenuo, ovom osnovom uređeno je obrazovanje na sve tri razine. Osnovno školstvo uređeno je slično kao i *Općim školskim redom* iz 1774. godine. Pučke škole bile su podijeljene na normalne i narodne škole. Ove druge imale su četiri sastavnice. To su župne škole (*scholae vernaculae paganae*), trgovišne škole (*scholae vernaculae opidanae*), gradske škole (*scholae vernaculae urbanae*) i primarne škole (*primariae scholae vernaculae*). Župne su imale jednogodišnju nastavu i jednog učitelja osim vjeroučitelja, trgovišne dvogodišnju nastavu i dva učitelja, gradske trogodišnju nastavu i dva učitelja, a primarne

⁴⁴ Modrić–Blivajs, Dunja, *Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850.*, Povijesni prilozi, Filozofski fakultet, Zagreb, 2007., 212.

⁴⁵ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 16.

škole su ujeno služile i za obrazovanje učitelja. „Sve su škole bile podređene vrhovnome nadzoru 'kraljevskog provincijalnoga naukovnog ravnatelja', da bi se odgajala mladež različitih konfesija, a u političkom pogledu primjereno općim obrazovnim zavodima.“⁴⁶ Iz ovoga vidimo da se već u osnovnim školama djecu počelo obrazovati prema političkim gledištima te se vodilo brigu o tome kakav je kadar potreban na tržištu rada. Smatram da je ovaj drugi segment vrlo bitan i to je nešto što bi se moglo više početi primjenjivati u današnji obrazovni sustav u Republici Hrvatskoj.

Segment obrazovanja budućeg činovničkog kadra osjetio se i na višim stupnjevima školovanja. Postojale su glavne i obične gimnazije (*archigymnasia* i *gymnasia*). Nastava je u njima trajala dvije godine. Dragutin Franković u svojoj knjizi *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* napisao je: „Tada je u Hrvatskoj djelovalo 7 gimnazija, a godine 1786. polazilo ih je 409 učenika, i to 132 plemićkog roda, 172 građanskog roda, a 105 seljačkog roda“⁴⁷. Prema „Ratio educationis“ gimnazija je imala pet razreda, tri gramatička i dva humanistička. „Gramatički razredi trebali su dati učenicima temeljno, a humanistički više obrazovanje. Gimnazije su većinom pohađala djeca plemića i građana, a seoska ako su se pripremala za svećenički stalež.“⁴⁸ Što se tiče nastave i predmeta, u gimnazijama se učila aritmetika, vjeronauk, latinski, prirodopis, povijest, geografija, prirodno pravo i uvod u poznavanje domaćih običaja. Izborni predmeti bili su grčki, eksperimentalna fizika, kolegij javnih novosti i poetika.

Školska osnova *Ratio educationis* u svim je školama posebno obraćala pažnju na disciplinu učenika. Postojale su pedagoške mjere poticanja, pohvale i nagrade, ali i pedagoške mjere sprječavanja i kazne. To su bile šiba, batine i izgon iz škole. Međutim, ipak se pazilo da se te kazne ne provode prestrogo. Učenici su morali biti disciplinirani i izvan škole. Tako su na primjer gimnazijalci mogli ići u kazalište i na javne plesove samo u pratnji roditelja. Zanimljivost je da učenicima nije bilo dopušteno oblačenje po francuskoj modi, a niti češljanje na način Bruta i cara Tita. Sve te mjere trebale su stvoriti osjećaj pokornosti i poštivanje autoriteta. Međutim *Ratio educationis* vodio je računa o zdravlju učenika, tjelovježbi i njihovom urednom životu. Iz svega ovoga mogu zaključiti da je odgoj bio

⁴⁶ Modrić Blivajs, Dunja, *Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850.*, članak, Povijesni prilozi, Filozofski fakultet, Zagreb, 2007., 212.

⁴⁷ Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., 71.

⁴⁸ Modrić Blivajs, Dunja, *Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850.*, članak, Povijesni prilozi, Filozofski fakultet, Zagreb, 2007., 212.

tradicionalan i da se zasnivao na autoritarnim vrijednostima. Smatram da je s jedne strane to bilo pozitivno jer se učenike učilo disciplini, ali da je s druge strane to bilo i negativno jer se sputalavala učenička samostalnost i kreativnost.

Osim osnovnoškolskog i srednjoškolskog sustava, *Ratio educationis* iz 1777. godine uredio je i visokoškolski sistem. Tako je u Banskoj Hrvatskoj osnovana Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu koja je „uvrštena u sustav jednakih kraljevskih instituta u Ugarskoj“⁴⁹. Akademija je imala tri fakulteta, teologiju, pravo i filozofiju s ukupno 19 profesora. U idućem poglavlju upravo ću detaljnije objasniti visokoškolsko obrazovanje i poteze koje je donijela Marija Terezija u vezi njega.

3.3. Visokoškolski sustav

3.3.1. Hrvatsko kraljevsko vijeće

Marija Terezija svojim je reformatorskim potezima u obrazovanju utjecala i na visokoškolski sustav. Kao što sam već nekoliko puta u radu istaknuo, sistem je bio hijerarhijski⁵⁰. Glavnu riječ imala je carica, odnosno kraljica, a postojale su i pojedine institucije i funkcije koje su bile odgovorne za određene obrazovne segmente. Iznimka nije niti visokoškolski sustav. Tako je glavna institucija bila Hrvatsko kraljevsko vijeće.

Uzroke za osnivanje takvog tijela možemo tražiti u centralističkim i apsolutističkim težnjama Bečkog dvora. Prisjetimo se da je Marija Terezija bila vladar prosvjećenog apsolutizma. Prema tome, htjela je pod svojom kontrolom imati nadzor nad svim dijelovima Habsburške Monarhije, a samim time i nad hrvatskim prostorom. S obzirom na činjenicu da kraljevska vlast još uvijek nije imala kontrolu nad upravom Banske Hrvatske, a osobito nad financijama, bilo je potrebno osnovati određeno tijelo vlasti koje bi riješilo taj problem. To tijelo bilo bi institucija izvršne vlasti u Banskoj Hrvatskoj, ali ujedno i glavni predstavnik kraljevske izvršne vlasti u zemlji. Marija Terezija situaciju je riješila na način da je jednostavno osnovala instituciju sličnoj onoj koja je već postojala. To je bilo Ugarsko namjesničko vijeće.

⁴⁹ Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774*, izvorni znanstveni članak, Zagreb, 2010., 17.

⁵⁰ hijerarhija (grč.) – starješinstvo, poredak po stupnju, razvrstavanje na temelju podređenosti, odnosno nadređenosti, definicija prema *Hrvatskom leksikonu*

Po uzoru na njega, utemeljeno je Kraljevsko vijeće za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju (*Consilium Regium in Regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*), odnosno skraćeno Hrvatsko kraljevsko vijeće (*Consilium Regium Croaticum*). Iz njegovog naziva vidimo da se ono nije odnosilo samo na Bansku Hrvatsku, nego i na prostor Slavonije i Dalmacije. Već sam prije naglasio da na prostoru Istre vlast nije imala Habsburška Monarhija nego Mletačka Republika,^a da je Dubrovačka Republika bila samostalna. Hrvatsko kraljevsko vijeće djelovalo je od 1767. do 1779. godine. Tada su njegove ovlasti prenesene na Ugarsko namjesničko vijeće, što je ustvari otpočetak bio i cilj Bečkog dvora. Kako je ovo tijelo obnašalo izvršnu vlast, možemo reći kako je ono bilo prva moderna vlada u Banskoj Hrvatskoj. Sjedište Hrvatskog kraljevskog vijeća u početku je bilo u banovoj palači u Varaždinu, a nakon požara 1776. godine premješteno je u Zagreb. Koja je zapravo bila uloga Vijeća, opisano je i u knjizi *Povijest Hrvata*: „Primarni zadatak nove institucije bilo je ispitivanje stanja u zemlji kako bi se kraljevske odredbe nadalje mogle prilagoditi lokalnim prilikama. Tako je Vijeće trebalo provjeriti sustav porezne uprave i poreznu sposobnost stanovništva te predložiti načine kako bi Dvor od Sabora mogao zatražiti povišenje kontribucije i prijenos financijske uprave na Vijeće prema mađarskom modelu jer bi time Dvor dobio potpunu kontrolu nad upravom zemaljskog poreza. Vijeće je nadalje trebalo ispitati urbarijske odnose radi izrade stalnog urbara, što je Dvor čekao od 1755. godine, zatim popisati sve hrvatske zakone, privilegije i običaje te istražiti stanje lokalnog gospodarstva kako bi se poduzele potrebne mjere za gospodarski razvoj zemlje. Vijeće je zaista do 1770. godine pripremilo teren da kraljica od Hrvatskog sabora dobije trostruko veću kontribuciju, pri čemu su i svi poslovi financijske uprave dekretom prebačeni na Vijeće.“⁵¹

Iz ovih riječi zaključujemo da je Hrvatsko kraljevsko vijeće obnašalo više funkcija, ali da mu je primarni cilj bio staviti hrvatski prostor pod još jači financijski nadzor Beča i kraljice. U povijesnim zbivanjima vrlo često glavnu riječ ima novac, a to nije iznimka niti u ovome slučaju. Osnivanjem Vijeća Marija Terezija stvorila je financijsku korist za Habsburšku Monarhiju. Vidimo da je od Hrvatskog sabora počela dobivati čak tri puta veću kontribuciju⁵². To ponovno potvrđuje činjenicu kako je vodila politiku merkantilizma, odnosno kameralizma.

⁵¹ Valentić, Mirko, Čoralić, Lovorska, *Povijest Hrvata, Druga knjiga, Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 249.-250.

⁵² kontribucija (lat.) – doprinos, prinos; namet, danak, porez, definicija prema *Hrvatskom leksikonu*

Nameće se pitanje, kakva je uopće povezanost Hrvatskog kraljevskog vijeća sa školskim sustavom? Odgovor je taj da je ovo tijelo izvršne vlasti odigralo značajnu ulogu u razvoju obrazovanja. Poticalo je izdavaštvo na narodnom jeziku, a osobito izdavanje priručnika gospodarskoga i obrazovnoga sadržaja. Ono zbog čega je Vijeće najviše zaslužno jest sudjelovanje u osnivanju institucija koje su značajnije za visokoškolski sustav. To su Političko-kameralni studij u Varaždinu i Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu. U nastavku će biti više riječi upravo o ove dvije institucije te o njihovoj ulozi na polju obrazovanja.

3.3.2. Merkantilizam i kameralizam

Već sam prije u radu spomenuo pojmove merkantilizam i kameralizam. To su ustvari gospodarske politike čiji je glavni cilj financijski ojačati državnu blagajnu. Merkantilizam možemo objasniti na više načina, a ovo je jedna od definicija prema *Enciklopediji Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*: „merkantilizam (franc. *mercantilisme*, prema *mercantile* < tal. *mercantile*: trgovački), naziv za doktrinu i praksu ekonomske politike u doba uspostava nacionalnih država u Europi, od XV. do polovice XVIII. stoljeća, koja je zaokupljena određenjem značenja i prikladne regulacije međunarodnih ekonomskih odnosa te natjecanjem država za kontrolu ekonomskih resursa, rast bogatstva i političku moć (...) Doktrina i praksa merkantilizma polaze od stajališta da se ekonomski napredak vlastite zemlje može osigurati jedino na račun drugih zemalja, pa su dopuštena sva sredstva konkurencije – od carinske zaštite domaće proizvodnje do osvajanja novih teritorija, ratova i drugih vrsta neprijateljstava prema drugim narodima.“

Iz ove definicije možemo zaključiti što je to merkantilizam i na čemu se bazira. Sama riječ mu dolazi od značenja „trgovački“. Uočavamo njegove glavne segmente. Baziran je na nacionalnim državama i konkurenciji među njima. Svaka od njih želi biti što više financijski, trgovački i gospodarski jača u odnosu na druge države. U toj borbi čak su dopuštene i metode poput carinske zaštite i ratovanja. Nadalje, svaka država nastoji povećati izvoz, a smanjiti uvoz robe i proizvoda kako bi i na taj način ojačala državnu blagajnu. Postojali su i autori koji su pisali o merkantilističkim doktrinama. Jedan od njih je i Dubrovčanin Benedikt Kotruljević koji je napisao raspravu *O trgovini i o savršenom trgovcu* 1458. godine u kojoj je prikazao trgovinsku praksu svojega vremena. Poznato je da je Dubrovačka Republika bila jaka

trgovačka sila koja je svojim potezima balansirala između Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i Osmanlijskog Carstva. U svakom slučaju, politika merkantilizma bila je vrlo pristutna u tome razdoblju.

Drugi pojam koji se veže uz merkantilizam jest kameralizam. Pogledajmo na koji način je on objašnjen u *Enciklopediji*: „kameralizam (njem. Kameralismus) je smjer ekonomskog mišljenja i gospodarske djelatnosti države od XVI. do XVIII. stoljeća u zemljama srednje Europe (Njemačka, Austrija, Italija). Kameralizam se razvijao na idejama engleskih, nizozemskih, francuskih i talijanskih merkantilista, koje su oni prilagodili za potrebe vođenja državne gospodarske i socijalne politike, a posebno politike državnih prihoda i rashoda. (...) Ekonomski kameralizam bio je sastavni dio kameralnih znanosti. (...) Od hrvatskih kameralista valja istaknuti Jurja Križanića (koji je djelovao u Rusiji), Adalberta Adama Barića i Nikolu Škrleca Lomničkoga.“⁵³

Možemo zaključiti da je kameralizam nastao na osnovama merkantilizma. Između ostalog, i Habsburška Monarhija prihvatila je neke njegove ideje i onda ih je prakticirala svojim gospodarskim i ekonomskim potezima. Naglasio bih da sama riječ kameralizam ima svoju osnovu od latinske riječi „camera“ što znači državna blagajna. Dakle, isto kao i kod merkantilizma, cilj je bio ojačati državnu blagajnu. Međutim, ipak postoje određene razlike između merkantilizma i kameralizma. Vidjeli smo da se merkantilizam više bazirao na povećani izvoz, smanjeni uvoz, carinske zaštite, ratovanja i općenito konkurenciju među državama. S druge strane, kameralizam se orijentirao na unutarnje stanje zemlje, gospodarsko jačanje resursa i ono najvažnije povećanje poreza. Već sam objasnio na koji način je Marija Terezija to učinila pomoću Hrvatskog kraljevskog vijeća koje je bilo podložno Ugarskom namjesničkom vijeću. Ono što mogu zaključiti iz ovih razmatranja o merkantilizmu i kameralizmu jest da su to bile vrlo učinkovite gospodarske politike tijekom određenog povijesnog razdoblja.

3.3.3. Političko-kameralni studij

Merkantilizam i kameralizam sami po sebi ne bi mogli donositi rezultate ukoliko ne postoje pojedinci i institucije koje će provoditi njihove zamisli. Spomenuo sam autora

⁵³ kameralizam – definicija prema *Enciklopediji Leksikografski zavod Miroslav Krleža*

Benedikta Kotruljevića i još trojicu istaknutih hrvatskih kameralista. O nekima od njih bit će više riječi u nastavku. Međutim, prije toga, volio bih se osvrnuti na Političko-kameralni studij. Što je uopće to? Političko-kameralni studij, kao što mu i sam naziv sugerira, sastoji se od sastavnica politike i kameralizma. „Prvu katedru za političke i kameralne znanosti ustanovio je 1727. pruski kralj Fridrik Vilim I. ; predavale su se sve do polovice XIX. stoljeća na gotovo svim sveučilištima srednje Europe te u istočnoj Europi, pa i u Hrvatskoj.“⁵⁴ Bilo je, dakle, uobičajeno osnivati katedre na kojima će se podučavati i učiti doktrina kameralizma.

Na prostoru Hrvatske Političko-kameralni studij utemeljen je 1769. godine u Varaždinu. To je bila škola kameralnih i političkih znanosti za izobrazbu državnih činovnika. U knjizi *Varaždin u XVIII. stoljeću i Političko-kameralni studij* profesor prava Vladimir Bayer istaknuo je: „Za podizanje kvalitete i jačanje uprave u nekoj zemlji od bitne su važnosti dobri visokokvalificirani stručni kadrovi. Nastojanje kraljice oko stvaranja visokokvalificiranih upravnih kadrova u Hrvatskoj očitovalo se najprije u tom da je mladićima iz Hrvatske davala stipendije za studij 'političko-kameralnih znanosti' na Sveučilištu u Beču. Daljnji napredak na tom području bilo je osnivanje „Političko-kameralnog studija“ u samoj Hrvatskoj. Na taj je način osiguran mnogo veći brojčani porast tih kadrova kod nas nego što je to bilo moguće postići davanjem stipendija za takav studij u Beču.“⁵⁵

Iz ovoga citata možemo uočiti nekoliko segmenata. Prije svega, on potvrđuje činjenicu koju sam već napomenuo kako je Mariji Tereziji bilo važno obrazovati mlado stanovništvo na temelju politike kameralizma. Na taj način stvarala je obrazovane činovnike i birokratski aparat. Nadalje, u sklopu te politike hrvatskim mladićima davala je poticaj u obliku stipendija za studiranje „političko-kameralnih znanosti“ u Beču. Međutim, shvatila je da bi joj se više isplatilo takav studij osnovati na samom prostoru Hrvatske te je to na kraju i učinila. Puni naziv studija bio je Političko-kameralni studij u kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno službeni latinski naziv „Studium politico-camerale in regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae“. Bio je usko povezan s Hrvatskim kraljevskim vijećem. Naime, u samom aktu o njegovom osnivanju istaknuto je kako će mu središte biti u Varaždinu, ali „samo za ono vrijeme za koje će Kraljevsko vijeće zadržati sjedište u istome gradu.“⁵⁶ Vidimo, dakle,

⁵⁴ kameralistika - definicija prema *Enciklopediji Leksikografski zavod Miroslav Krleža*

⁵⁵ Androić, Mirko, Bayer, Vladimir, *Varaždin u XVIII stoljeću i Političko-kameralni studij*, Tisak: „Zrinski“ Tiskarsko-izdavački zavod Čakovec, Zagreb-Varaždin, 1972., 92.

⁵⁶ Androić, Mirko, Bayer, Vladimir, *Varaždin u XVIII stoljeću i Političko-kameralni studij*, Tisak: „Zrinski“ Tiskarsko-izdavački zavod Čakovec, Zagreb-Varaždin, 1972., 92.

koliko je sustav bio hijerarhijski i na koji način su različite institucije bile povezane jedne s drugom.

Političko-kameralni studij imao je jednog profesora. To je bio Adalbert Adam Barić. Na tu poziciju imenovala ga je sama Marija Terezija. Predavao je sve predmete na studiju, a prema aktu o osnivanju studija, imao je plaću od 800 forinti godišnje. Određen mu je i udžbenik po kojemu će predavati gradivo. Autor mu je Joseph von Sonnenfels, a naziv *Grundsätze der Polizey-Handlung- und Finanzwissenschaft*, odnosno u prijevodu *Temeljna načela znanosti o policiji, trgovini i financijama*. Inače, Sonnenfels je bio profesor političko-kameralnih znanosti u Beču. To je još jedan pokazatelj da je cjelokupan sustav bio povezan s Bečkim dvorom i Marijom Terezijom. Nameće se pitanje, što je profesor Barić na temelju Sonnenfelsova udžbenika predavao studentima? Odgovor na to pitanje donosi spomenuti profesor Bayer u svojoj knjizi: „Političko-kameralni studij u Varaždinu, i kasnije u Zagrebu, bio je prvi visokoškolski studij u Hrvatskoj na kojem su se predavali predmeti koji po svojim temama približno odgovaraju temama nekih predmeta koji se danas predaju na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Odatle proizlazi da su se, od svih nauka koje se danas predaju na Pravnom fakultetu u Zagrebu, u Hrvatskoj najprije predavale nauka o upravnoj politici, nauka o ekonomskoj politici i nauka o financijama...“⁵⁷ Možemo zaključiti kako je Sonnenfelsov udžbenik postavio temelj današnjim kolegijima na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Uostalom, Političko-kameralni studij kasnije i je uklopljen u taj fakultet.

Tijekom studiranja bile su zastupljene tri glavne teme. To su upravna politika, ekonomska politika i financije. Zanimljivo je napomenuti kako studiranje nije imalo određenu vremensku zastupljenost. Studenti su prosječno ispite slušali i polagali sveukupno dvije godine, ali to nije bilo zakonski propisano. Oni koji su imali najbolji uspjeh u polaganju, nagrađeni su godišnjom stipendijom od same kraljice. Iako su polaznici Političko-kameralnog studija pripadali različitim socijalnim klasama, to su ipak većinom bili hrvatski i mađarski plemići.

Kada govorimo o kameralizmu, važno je spomenuti i jednu hrvatsku ličnost. To je Nikola Škrlec Lomnički. On je bio pravnik i jedan od najznačajnijih hrvatskih kameralista. Obnašao je dužnost vrhovnog ravnatelja škola u Hrvatskoj, a bio je i član Političko-kameralnog studija.

⁵⁷ Androić, Mirko, Bayer, Vladimir, Varaždin u XVIII stoljeću i Političko-kameralni studij, Tisak: „Zrinski“ Tiskarsko-izdavački zavod Čakovec, Zagreb-Varaždin, 1972., 96.

Predvodio je rad na upravnim, gospodarskim i školskim reformama. Značajno je što je upravo on utjecao na osnivanje samog studija kao i na osnivanje Kraljevske akademije znanosti. Osim toga, protivio se uvođenju mađarskog jezika u Hrvatsku i naglašavao je njezinu upravno-političku posebnost. Napisao je više djela, a najvažnija iz područja ekonomije.

Kada je 1776. godine osnovan Pravni fakultet u Zagrebu, Političko-kameralni studij je uklopljen u njega, a profesor Barić je postao jedan od profesora. Iz svega ovog razmatranja o studiju mogu zaključiti kako je on značajan iz više razloga. Prije svega, omogućio je mladima iz hrvatskih i ugarskih zemalja da se obrazuju za kasniji sustav rada. Iako su u prvim generacijama to uglavnom bili plemići, kasnije su i ostali krenuli studirati. Osim toga, sadržaj Sonnenfelsova udžbenika bio je temelj za kolegije Pravnog fakulteta u Zagrebu.

3.3.4. Kraljevska akademija znanosti

Druga institucija koja je značajna za razvoj visokog školstva u vrijeme Marije Terezije jest Kraljevska akademija znanosti. Osnovana je 1776. godine u sklopu caričinih obrazovnih reformi. Njezin ustroj i djelatnost bili su propisani dokumentom *Ratio educationis*. Akademija je bila najviša školska ustanova na području Hrvatske. Bila su ustrojena tri studija odnosno fakulteta. To su Pravni fakultet, Filozofski fakultet i Bogoslovni fakultet. Kao što sam već istaknuo, Političko-kameralni studij uklopljen je u Pravni fakultet. Akademiji je također bila pridružena i Glavna gimnazija u Zagrebu.

Na koji je način bio organiziran rad na Kraljevskoj akademiji znanosti opisano je u knjizi *Sveučilište u Zagrebu* autora Slavka Goldsteina i Davora Delića: „Svaki fakultet zagrebačke Akademije imao je po nekoliko katedara koje su obuhvaćale jedan ili više nastavnih predmeta. Nastavnici Akademije birali su se u pravilu natječajem, a o izboru je odlučivala posebna natječajna komisija. Kandidati za profesore morali su podnijeti svjedodžbe o svršenim školama i stečenim diplomama i podvrći se pismenom i usmenom ispitu. (...) Na čelu čitave Akademije i Glavne gimnazije bio je direktor, a na čelu pojedinog fakulteta prodekan. (...) Izabrani profesori morali su uspješno provesti jednogodišnji pokusni staž prije nego što su dobili dekret o postavljanju. Za profesorska zvanja mogli su se sada uz svećenike natjecati i laici. Prema podacima Vladimira Bayera, čitav profesorski zbor Akademije i

Glavne gimnazije, zajedno s direktorom, imao je 1776. godine ukupno 22 člana.“⁵⁸ Iz ovog citata možemo zaključiti kako su profesori morali biti stručno osposobljeni za rad na pojedinom fakultetu. To se postizalo na način da je njihovo znanje bilo testirano pomoću ispita. Moram naglasiti da je spomenuti profesor Barić bio izabran bez natječaja jer je on svoje znanje već dokazao radom na Političko-kameralnom studiju. Osim toga, sada su osim svećenika počeli predavati i profesori laici.

Što se tiče samog programa fakulteta, sam studij trajao je dvije godine. Zanimljivo je da se student na Pravni ili Bogoslovni fakultet mogao upisati tek kada je završio dvije godine Filozofskog fakulteta. Prema tome, on je bio osnova za daljnje usavršavanje. Na Pravnom fakultetu predavali su se sljedeći predmeti: kanonsko pravo, prirodno pravo, međunarodno pravo, opće javno pravo, civilno pravo i teorija domovinskog rata te političke i kameralne studije. Mnogi od tih kolegija predavani su i na Političko-kameralnom studiju.

Kraljevska akademija znanosti ukinuta je 1850. godine rješenjem bečkog ministra prosvjete Lea Thuna. Prema toj reformi, pojedini predmeti s Filozofskog fakulteta priključeni su Glavnoj gimnaziji, a od Pravnog fakulteta ustrojena je Kraljevska pravoslavna akademija. Nasljednik Marije Terezije Josip II. izdvojio je Bogoslovni fakultet i kanonsko pravo s Pravnog fakulteta te ih je prebacio na Središnje sjemenište u Budimu.

Iz svega ovoga možemo zaključiti kako je Marija Terezija postavila temelje i fakultetskom obrazovanju na području Hrvatske. Tri fakulteta, Filozofski, Pravni i Bogoslovni, bili su osnova za studentsko obrazovanje, a s vremenom su osnivani i ostali fakulteti.

⁵⁸ Delić, Davor, Goldstein, Slavko, *Sveučilište u Zagrebu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979., 25.

Zaključak

Marija Terezija svakako pripada u najistaknutije vladarice u povijesti. Bila je na čelu jedne moćne europske sile, Habsburške Monarhije, punih 40 godina. Kao njezina carica, donosila je mnoge poteze u unutarnjoj i vanjskoj politici. Osim toga, bila je i obiteljska žena i majka koja je imala čak 16-ero djece. Jedan od njezinih sinova, Josip, naslijedio ju je na prijestolju. Ona sama postala je vladarica pomoću dokumenta Pragmatičke sankcije koji joj je omogućio da preuzme vlast. Unatoč tome, dočekali su je određeni problemi, poput Rata za austrijsko nasljeđe, ali ih je novoizabrana carica sve uspješno riješila. Takav zahtjevan početak vladanja ujedno joj je bila i dobra priprema za njegov nastavak koji je također bio uspješan. Carica je u historiografiji ostala najviše upamćena upravo po svojim reformama. Kao vladar prosvjećenog apsolutizma, vukla je poteze na upravnom, gospodarskom, vojnom i obrazovnom planu. Držeći se gospodarske politike kamentalizma, nastojala je financijski ojačati državnu blagajnu i staviti sav prostor Habsburške Monarhije pod još jači utjecaj Bečkog dvora. U svemu tome je i uspjevala. Njezine reforme ojačale su Monarhiju.

Jedne od tih reformi bile su i obrazovne, odnosno školske. Marija Terezija je svojom angažiranošću uvelike unaprijedila cjelokupni sustav školovanja. Uvela je obvezno školovanje za svu djecu od šeste do dvanaeste godine života te je omogućila školovanje i obrazovanje i nižim društvenim slojevima. Osim toga, poboljšala je i srednjoškolski te visokoškolski sustav. Pravni dokumenti *Opći školski red* iz 1774. i *Ratio educationis* iz 1777. godine bili su temelj po kojima je uređeno obrazovanje. Sustav je bio hijerarhijski, s mnoštvom različitih vrsta škola, nastavnika, vijeća i ostalih tijela koji su svime koordinirali, a na čelu mu je bila sama carica.

Zbog činjenice da se hrvatski prostor potaknut povijesnim okolnostima našao pod vlašću Habsburške Monarhije, obrazovne reforme ticale su se i njega. One su na različite načine doprinijele i poboljšale stanje školstva u Hrvatskoj, što potvrđuje tezu s početka rada. Osnova *Ratio educationis*, koja je izrađena na temelju *Općeg školskog reda*, dotaknula je sva područja školstva u hrvatskim zemljama i uvelike ih unaprijedila.

Iz svega moga zaključiti kako je Marija Terezija odigrala značajnu ulogu u razvoju hrvatskog školstva i kada govorimo o njezinim reformama, smatram da nikako ne smijemo zaboraviti niti ove na obrazovnom planu.

Literatura

1. Androić, Mirko, Bayer, Vladimir, Pusić, Eugen, Štampar, Slobodan, *Varaždin u XVIII stoljeću i političko-kameralni studij*, Tisak: „Zrinski“ Tiskarko-izdavački zavod Čakovec, Zagreb-Varaždin, 1972.
2. Cravetto, Enrico, *Povijest 11 – Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće)*, Europapress holding, Rijeka, 2004.
3. Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*“, svezak I , od najstarijih vremena do godine 1780. , Trošak i naklada Kr. hrv. – slav. – dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910.
4. Delić, Davor, Goldstein, Slavko, *Sveučilište u Zagrebu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.
5. Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
6. Fussenegger, Gertrud, *Marija Terezija: kraljica i carica*, Alfa, Zagreb, 1981.
7. Gračanin, Hrvoje, *Slavne povijesne ličnosti od starog do novog vijeka*, Meridijani, Zagreb, 2015.
8. Horbec, Ivana, Švoger, Vlasta, *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774. , izvorni znanstveni članak*, str. 5. – 47. , Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010.

9. Jakopec, Petar, *Promišljanje odgoja u Johna Lockeja*, stručni članak, str. 509. – 521. , Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb, 2014.
10. Modrić-Blivajs, Dunja, *Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine*, članak, str. 209. – 221. , Povijesni prilozi, Filozofski fakultet, Zagreb, 2007.
11. Morris, Niel, *Ilustrirana povijest svijeta*, Leo-commerce, Rijeka, 2004.
12. Valentić, Mirko, Čoralić, Lovorka, *Povijest Hrvata, druga knjiga, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.